

Szőcs János

**A románok megtelepedése, román falvak
kialakulása Csík-, Gyergyó-, Kászsorszékben
(1614–1850)**

I. 1.

Jóllehet Csíkszék területén az 1614-es (Bethlen-féle), a család-főket számba vevő összeíráskor a komisszáriusok egyetlen olyan települést sem találtak, melynek számottevő, a népesség többségét vagy jelentős hányadát alkotó román etnikumú lakossága lett volna, mégis újra meg újra halljuk-olvassuk: a ma itt élő román népesség elődei voltak Csíkszékben az őslakosok...

A rendelkezésre álló levéltári anyag, továbbá forráskiadványok adatainak egymás mellé állításával, elemzésével megkísérlem kideríteni a csíkszéki román falvak kialakulásának körülményeit, a román lakosság itteni letelepedésének idejét, okait.

Kiindulási alapnak a fennebb említett Bethlen Gábor-féle lustrát tekintetem. Az összeírás névanyagát Takács Éva 1983-ban közölt tanulmányában tette alaposabb elemzés tárgyává. A kérdés az, hogy a 4555 családfőt, férfit felölelő lajstromból milyen pontossággal tudjuk kimutatni, kihámozni a román etnikumú egyéneket, neveket.¹

Elsősorban az Oláh személynév gyakoriságát vesszük szemügyre. Az előbb emelt tanulmány szerzője 11 másikkal együtt a nagy megterheltségű családnevek közé sorolja. A csíkszéki, 1614-ben összeírt családnevek között az Oláh név 2,27%-ot tesz ki. Már most megjegyzem, hogy nem feltétlenül minden Oláh nevű ember volt román vagy román eredetű. Az idők folyamán ragadványnévként is válhatott családnévvé a népnév. Ugyanakkor az a meggyőződésem, hogy a 92 Oláh családnév viselőjének jelentős hányada, többsége vagy román nemzetiségű, vagy a közeli-távoli őse volt

román. Az Oláh családnévhez hasonló megterheltséggel fordul elő Csíkban a Szász név (89 név, 2,19%-os részaránnyal). Valójában többen sorolhatók ebbe a két névkategóriába, mert a tanulmányíró csak a kételemű neveket vette számításba, az egyelemű neveket nem, amikor az oláh (román) vagy szász népnév névhelyettesítő elemként jelentkezik. Az oláh (román) 15-ször, a szász 7-szer szerepel etnikumot biztosan jelölő névként.

A Bethlen-féle összeírás csupán a családfőkre terjedt ki. Az Oláh nevének túlnyomórészt a zsellérek (inquilinusok) és a külső szolgák kategóriájába tartoztak. Az összeírás alapos ismerői arra a következtetésre jutottak, hogy a zsellérek jobbára máshonnan bevándorolt, ideiglenesen megtelepedett emberek voltak. A zsellérek, különösen pedig a külső szolgák adatainak lejegyzésekor a listakészítők nemegyszer jelzik, hogy melyik országból, vidékről vagy településről származott el az illető.²

Az udvarhelyszéki konskriptorok valamikor 1614-et követően rögzítették a zsellérek társadalmi helyzetét, státusát: „Item zselléreknek, kik Uruknek földén csak bizonyos ideig, napig laknak, és akkor mennek el onnét, amikor akarják. Uruknek magokat jobbágságra nem kötelezték, nem adták, hanem szabados menetelek-jövedeleket vagyon valahova akarják”.³

Sajnos a Bethlen Gábor-féle lustrához hasonló mélységű, a társadalom keresztmetszetét adó összeírásra, bár katonai szemlélet elég gyakran tartottak a XVII. század folyamán, többé nem került sor.

Az 1614-es Bethlen Gábor-féle összeírásban szereplő románokról Vasile Lechințean az Angustia I. című kötetben közölt tanulmányt és névsort. Ő azt állítja, hogy a székelyföldi románok egy része (Bogdán, Borbáth, Oláh, Ráduly nevéik és mások) a szabad székely státusban levő lófők, gyalogok és libertinusok közösségébe épült be, a másik része társadalmilag a függő, szolgáló rendhez tartozott. Az állítás pontatlan és leegyszerűsítve értelmezi a jelenségeket! Székely lófő, gyalog vagy libertinus nem lehetett valakiből oly módon, hogy elhatározta: most pedig felcsap lófő- vagy gyalog-

katonának. A székelység viszonylag zárt társadalmat képezett, még ha 1562 után a feudalizálódás fel is lazította ezt a zártságot. Idegennek, betelepültnek, aki ráadásul a hűbéri társadalom alsó fokán állott, ha bekerült a székely katonarendbe, erős motiváltsága támadt arra, hogy a székelységhez, mint privilégiumokkal többé-kevésbé felruházott réteghez, csoporthoz hasonlóvá váljon, hozzá-
idomuljon. Éppen ez okon a román nevet viselő székely katonarendűekről nem állítható, hogy azok románok, mert már a második generáció tagjai nem csupán előjogokkal, hanem székely öntudattal rendelkező egyének voltak. A családban ezt a tradíciót ápolták. Ritka kivételként fordulhatott elő, és csupán azokkal, akik újonnan, elsőgenerációs „székelyként” kerültek a katonarendbe, hogy ideig-óráig megőrizzék korábbi etnikumukat. A Bethlen-lustra Bogdán, Borbáth, Oláh, Ráduly stb. nevű székely katonáit tehát testületileg és minden fenntartás nélkül románoknak tekinteni tévedés volna.

A 165 román vagy vélhetően román eredetű férfi a 4555 összeírt csíkszéki családfő 3,62%-át teszi ki. A román népességnek a székely összlakosságához viszonyított számaránya azonban ennél is kisebb, mert a román férfinép nagyobb részét az újonnan betelepült zsellérek, valamint külső szolgák alkotják. A két kategória együttevége 150 személyt tesz ki, azaz a csíkszéki románság 90,90%-át. A szolgák legnagyobb része, illetve a zsellérek jelentős hányada nem volt családos. Kászónújfaluban Tima Miklós házában lakott Oláh Gergely és Oláh János. Szász Bartalis árváinak a házában egy öreg román embert találunk, míg Kajcsa Demeterné és Benedek Lőrincné házában több román kapott szállást. Szentmihályon Vasmat Imre házában négy román húzódott meg. Kizártnak látszik, hogy ezek a szállásadóikkal egy fedél alatt lakó zsellérek valamennyien házasemberek lettek volna.²

Hiba az is, hogy a tanulmányíró minden utánajárás, nyelvészeti, névtani vizsgálódás nélkül, csupán rátekintés (és intuíció?) alapján az Andákat, Csobodokat, Csobotokat, Gurzókat, Guzoranokat vagy a háromszéki Voloncsokat románoknak mondja. *Figyelemreméltó viszont Lechinteanak az a felismerése, hogy a székelyföldi románok*

többsége az 1614-es évhez közeli időszakban költözött, került akkori lakhelyére, társadalmilag pedig a jobbágyok, zsellérek és szolgák közé tartozott.⁴

Kászonszék. Az összeírt 358 kászoni családfő, férfi közül 26 román ember. Ez 6,92%-ot jelentene, de a kászoniak össznépességében ennél kisebb az arányuk, mert a külső szolgák itt is aligha lehettek családosak, sőt a zsellérek közül is csak kevesen. A zsellérek egy része, valamint a külső szolgák csoportja egészen újonnan érkezett letelepülő a Kászoni-medencében. A zsellérek rétege a székely község szabadságának visszaszerzése után, az 1599–1601-es éveket követően válhatott Csíkban számszerűen is jelentőssé. A nyilvántartásba vett 26 kászonszéki román férfi több mint fele nagy valószínűséggel az 1614-es katonai szemléhez közeli időben húzódott meg ott.

Kászónújfaluban és a többi kászoni településen az összeírók jobbára jelezték, hogy kik jöttek máshonnan, távolabbról: Ambrus Pál szolgái közül az „egyik szászkapusi Lőrinc, a másik, Andor, oláh fiú, nem tudják hová való... Farkas, oláh fiú, nem tudják hová való.” Kászonjakabfalván „Nagy Szilveszter házában egy oláh, havaselvi”, „Márton Pál szolgája, István, havaselvi, Máthé Gergely szolgája, Oláh István, fogarasföldi”.

Az Altízet és Feltízet magába foglaló Kászonfelsőfaluban „egy oláh varga, havaselvi, Gáspár János házában tart szállást. Brassó vidéki Bokor, Ágoston Márton házában [...] István, Lőrinc András szolgája fogarasi fiú, oláh”.

Alcsíkon 1707 családfőt, férfit találtak a komisszáriusok, köztük 37 románt. Ők az összeírtak 2,16%-át képezik. A három ősjobbágy vagy elődje (Bánkfalván, Lázárfalván) talán már az 1562 körüli időkből Csíkban élhetett. Úgy találom, hogy a 37 férfiből 29 újabb, 1599–1601 utáni betelepülő lehet. Ez esetben is a román lakosság tényleges részaránya az alcsíki lakosság egészéhez viszonyítva kisebb a 2,16%-nál, mivel a külső szolgák nagyobb, a zsellérek kisebb hányada itt is családtalan volt.

Felcsíkon az 1771 személyből 86 mondható románnak, vagyis a

lajstromba vett férfiak 4,85%-a. (Ha nem számítom a négy román hangzású nevet viselő libertinust! Esetükben nehéz bizonyosat mondani az etnikumukról, mert családnevük származhat ragadványnévből, vagy lehetnek a székely jogszokás szerinti fiú-leány utódok.)

Felcsíkon új és friss leteleplőnek tekinthető 24 egyén, mintegy 48 pedig az 1599–1601 utáni években kerülhetett az összeírásban jelzett településekre. Nyolcnak az esetében az 1560-as vagy még korábbi évekkkel kell számolnunk.⁵

Mindemellett hiányzik az akkor Felcsíkhhoz tartozó mezővároskának, Csíkszeredának a listája, melyen mintegy 35-40 székely családfő neve szerepelhetett.

Gyergyószékben 719 férfit, nagyrészt családfőt vettek nyilvántartásba. Ismét meg kell állapítanunk viszont, hogy az 1614-es, Bethlen-féle lustra nem modern népszámlálás: a rendelkezésre álló adatokból olykor igen nehéz az összeírtak etnikumára következtetni. Kérdéses, hogy Szárhegyen a valószínűleg román, netán valamilyen szláv származású Dragics és Sztojka nevű gyalogkatonának, illetőleg fejekötött jobbágnak mi lehetett akkor a „nemzetisége”. Mindkettőjük rendi-társadalmi besorolása a székely közösségbe való előrehaladott integrációjukról árulkodik, ami magyar nyelvűségüket is valószínűvé teszi. Az alább idézendő forrástörödékek is ebben a vélekedésben erősíthet meg. Egy 1608-ból származó vallo mástételben ez áll: „Dragics Jánosné leánya, Dorottya megesküdt, [és] azt feleli, amit az első, Salgó János leánya”. Egy másik, 1613-as gyergyószéki tanúvallomásban hangzott el: „Köllő István fiúról fiúra befogadta volt Oláh Istvánt Köllő Dorottyával”. Másik, 1609-es adat: „De mikor Antal Pál Oláh Jánost oda házasítá az leányával, az örökségbe befogadta fiúról fiúra ... Antal Pált Oláh János temette el.” Mind a kétszer arról van szó, hogy a katonarendű székely gazda – fiúgyermeke nem lévén (?) – befogadta a román vagy román származású Oláh Istvánt, illetve Oláh Jánost az örökségébe, akik viszont vállalták a katonai szolgálat terheit. Ez nem egyéb, mint a székely fiú-leány szokásjog érvényesülése. Ehhez

hasnolán megtörténhetett a befogadás a szárhegyi Dragicsokkal, azok apjával, vagy másokkal is. Dragics Dorottya keresztneme nem utal arra, hogy a család román lenne, még kevésbé román anyanyelvűségére. Még ha neve szerinti nemzetisége lett volna is Oláh Istvánnak, illetve Oláh Jánosnak, utódaik sem nyelvi-etnikai, sem társadalmi szempontból nem vallották magukat románoknak, hanem székelyeknek.

A székely lófők, gyalogok, sőt a libertinusok szabad emberi státusa és a hozzájuk való hasonulás abban az időben vonzerőt jelentett. Emiatt, konkrét adatok hiányában, szabad székelyekről a nevük alapján nem állítható, hogy valamely más nemzetiséghez tartoztak volna. Az ilyen esetek – ha előfordultak – kivételeknek tekinthetők.

Az 1614-ben összeirt 719 gyergyószéki férfi közül 16 tekinthető nagy valószínűséggel románnak. Ez a szám a nyilvántartásba vett férfilakosság 2,22%-át⁶ adja. (Nem számítva – a már említett okokból – a romános hangzású névvel bejegyzett nyolc szabad székelyt.)

Gyergyóalfaluban 1-2 személy sorolható több-kevesebb bizonyossággal a románok közé. (Még néhánynak ugyan rejtve maradhatott a nemzetisége, de a jelek szerint az ilyenek száma mindenképpen minimális.) Később, a XVIII. és XIX. században, a földesúri telepítés nyomán Alfaluban mégis jelentős román közösséggel találkozunk, erről viszont a későbbiekben lesz szó.⁷

*Román vagy román eredetű családők,
férfiak száma Csíkszékben, 1614-ben⁸*

Kászonszék <i>Falvak</i>	<i>ősjobbagy, jobbagy</i>	<i>zsellér</i>	<i>külső szolga</i>	<i>össze- sen</i>
1. Kászónújfalv	-	9	3	12
2. Jakabfalva -	6	2	8	
3. Felsőfalv	-	5	1	6
4. Imper	-	-	-	-
Összesen	-	20	6	26
Alcsíkszék				

<i>Falvak</i>	<i>ősjobbágy, jobbágy</i>	<i>zsellér</i>	<i>külső szolga</i>	<i>össze- sen</i>
1. Szentgyörgy	-	5	-	5
2. Bánkfalva	1	2	1	4
3. Menaság	-	1	4	5
4. Szentmárton	-	1	-	1
5. Csekefalva -	1	-	1	
6. Szentlélek	-	-	1	1
7. Kozmás	-	1	-	1
8. Szentkirály	-	4	-	4
9. Zsögöd	-	1	3	4
10. Tusnád	-	1	-	1
11. Csatószeg-	2	-	2	
12. Szentsimon	-	-	2	2
13. Mindszent	-	1	-	1
14. Szentimre	-	2	1	3
15. Lázárfalva	2	-	-	2
16. Verebes	-	-	-	-
Összesen:	3	22	12	37

<i>Falvak</i>	<i>ősjobbágy, jobbágy</i>	<i>zsellér</i>	<i>külső szolga</i>	<i>össze- sen</i>
1. Vacsárcsi	-	4	1	5
2. Csicsó	1	7	1	9
3. Szentmihály	-	7	-	7
4. Madéfalva	-	8	-	8
5. Delne	1	3	-	4
6. Szentmiklós	-	5	1	6
7. Pálfalva	-	-	-	-
8. Szépvíz	-	5	2	7
9. Borzsova	1	1	-	2
10. Várdotfalva	-	1	1	2
11. Csomortán	-	3	-	3
12. Tapolca	-	-	-	-
13. Göröcsfalva	-	-	-	-
14. Rákos	-	5	-	5
15. Dánfalva	-	3	1	4

16. Madaras	4	11	-	15
17. Karcfalva	-	1	-	1
18. Jenőfalva	-	2	2	4
19. Szenttamás	1	2	-	3
20. Szentdomokos	-	1	-	1
Összesen	8	69	9	86

Gyergyószék

<i>Falvak</i>	<i>Ősjobbágy, jobbágy</i>	<i>zsellér</i>	<i>külső szolga</i>	<i>össze- sen</i>
1. Gyergyószentmiklós	-	2	-	2
2. Tekerőpatak	-	5	1	6
3. Újfalu	-	-	-	-
4. Alfalu	-	1	-	1
5. Szárhegy	3	-	1	4
6. Csomafalva	-	1	-	1
7. Ditró	1	-	-	1
8. Remete	-	-	1	1
Összesen	4	9	3	16

Román etnikumú családfejek, férfiak Csík-, Gyergyó-, Kászonszékben

<i>Összesen</i>	<i>Ősjobbágy, jobbágy</i>	<i>zsellér</i>	<i>külső szolga</i>
165	15	120	30
100%	9,09%	72,72%	18,18%

A román települések kialakulása Csíkszékben

1.

1674-ben a Moldvából jött Szőcs Simon, Stephan, a csizmadia Alexander, a nemezkészítő Szimion és Pászka, valamint egy Száva nevű munkás, akik mind oroszok, a csíkszéki főkirálybírónak, Lázár Istvánnak kötelezték magukat. Az említett személyek nem szökevények, ha akarnak, visszatérhetnek hazájukba, de itt magukat jobbágyi szolgálatra másnak nem köthetik.⁹

Egy 1686. augusztus elsején kelt gyergyószéki, rongált állapotú kötlevelelől megtudjuk, hogy a tekerőpataki Both András főhad-

nagy, Gábor Péter és a szárhegyi Boros Tamás lófők, széki ülnökök előtt megjelent a gyergyóalfalvi Túri Mihály és legalább három moldvai ember. (Szimion az első, talán Iuvon a második és Lukács nevű a harmadik.) A „*moldvai oláhok magokat örökös jobbágyságra obligálták* fiúról fiúra, leányról leányra megnevezett Túri Mihálynak”. Egy későbbi, 1775-ös bírósági ügyirat arra utal, hogy a tekerőpataki Foksa János őse 1686-ban, a „Molduvából való kijövetelekor mindjárt kötelezte magát örökös jobbágyul Tekerőpatakon Túri Mihálynak”.¹⁰

1776-ban a Fogaraszöldjéről elszármazott Zsudele Mihály, János és Andor, Gáborfy Anna „jobbágysai” a gyergyói szék előtt „bojérságukat, szabadságukat pretendálják”. „Praedecessoruk” [elődjük], Lupuj Zsudele még 1651-ben az akkori fejedelemasszonytól „Bojeronális Levelet” kapott. A fia Ráduly volt, ennek fiai Opra, Sztán, Lackó és Bucur, akik „az akkori nagy szükség”, gyenge termés miatt Gyergyóba jöttek. „Opra visszament volt hazájába”. A többi itt maradt. Csúfságból Czepesnek kezdték nevezni őket. A felperesek édesatyja az említett Lackó Demeter nevű fia volt, aki „zsellérként szolgált”. Úrnőjük most jobbágyi szolgálatot kíván tőlük, amit „nem szenvedhetnek”. „Készek levelükkel ... bizonyítani ... régi bojéri szabadságukat”. Az őseik Dél-Erdélyből (Herszény faluból) vándoroltak Gyergyóba, valószínűleg még a XVII. század végén vagy a századforduló körül.¹¹

A Gyergyói-havasokban, az erdélyi és moldvai vízválasztótól keletre eső völgyekben, hegyeken egy sor XVIII. századi hegyi település létrejöttére, kezdeteire figyelhetünk fel. A havasok (Bélbor, Holló, Gazrez, Káprá és Tölgyes) egy részének a birtoklásáért viták voltak, villongásokra került sor. Az ezeket követő perek iratai megint csak a fentiekhez hasonló adatokkal szolgálnak.

A XVII. század végén meg a XVIII. század első felében és közepén a mostoha történelmi, társadalmi viszonyok miatt sok moldvai az erdőben, illetve Erdélyben keresett menedéket.¹²

1749-ben Moldvában Constantin Mavrocordat vajda eltörölte a jobbágyságot („vecinia”-t): „a jobbágyok nem rabok ... csak a

cigányok vannak rabságban”, szól az okirat. Azonban a „felszabadítottakat” évente 24 nap „úrdolgára” kötelezte. Emiatt is számosan „Moldva földjéről idegen földre menekültek”. 1750-ben a csíkszéki összeírók azt is feljegyezték, hogy a „kóborok” jobbára „moldvai menekültek”.

1766-ban, éppen a szökések megakadályozása szándékával, Grigore Ghica vajda mind a jobbágyok, mind pedig az újabban földesúri vagy kolostori földre telepítettek munkakötelezettségét évi 12 napban határozta meg, míg a Moldva határain lévő falvakban csupán 6 napban szabta meg a függőségben lévő parasztok feudális jellegű munkaszolgáltatását. A vajda ezzel is a kivándorlást próbálta fékezni.¹³

A kivándorlásra és Csíkszékbe költözésre ösztönző tényezők közé számítom a háborúkat is. A XVII. század utolsó évtizedeinek lengyel–török háborúi, a XVIII. század orosz–török, osztrák–török háborúi, melyek Moldva területén (vagy részben ott is) zajlottak, mind kisebb-nagyobb menekülési hullámot váltottak ki. A Csíkszékbe történő bevándorlás, úgy tűnik, a XVIII. század közepe táján tetőzött. Ezt az 1750-es adóösszeírás jól érzékelteti. Az egész Csíkszékben 388 embert, családfőt soroltak a *kóbor* (vagus) kategóriába. Ennek több mint a felét, 198 férfit Gyergyószékben vették nyilvántartásba. Gyergyószentmiklós területén 108-at, akikről azt rögzítették, hogy „nagyobbrészt moldvaiak”. („Specificati vagi sunt plerumque Moldavi ...”) Ditró község területén 28-an, Csomafalván 16-an, Szárhegyen 15-en („Vagi valachi in alpibus...”), Remetén 10-en, Újfaluban 8-an, Alfaluban 7-en voltak. A Csíki-medence falvai közül Csíkszentdomokos területén 28 kóbort írtak fel. „A jelzett kóborlók legnagyobbbrészt moldvai menekültek, szökevények” („Specificati vagi sunt plerumque ex Moldavia transfugi”). Felcsíkon 95, Alcsíkon 43, Kászonban 52 a számuk. Az 1750-es konskripcióban kóbor, latinul *vagus* névvel illetett népesség, amelynek nagy része román, de nem kizárólag az, nem állott teljesen nincstelen emberekből, ahogyan a kifejezés láttán hinnők. Állattartó, főként juhtartó gazdák képezték a többségüket. Gyakorolták,

gyakorolhatták a transzhumáns (kétlegelős) juhászatot, bár erre akkori forrásból egyértelmű utalásom nincs. Ami van, az eléggé késői, a XIX. század elejéről, 1802-ből maradt fenn.

A korabeli szokásos „kóbor” („vagus”) kifejezés azt jelenti, hogy nemrég vagy nem túl régen kerültek az illető község területére, de arra is utalhat, hogy nem rendelkeztek gabonatermő szántófölddel, sem pedig állandó lakhellyel, vagy az eredeti lakhelyükre már nem óhajtottak visszatérni. Ditróban és Szárhegyen az összeíráskor ezt így jelezték: „Inquilini seu vagi non sessionati” (Szesszió, telek, szántó nélküli zsellérek vagy kóborlók).¹⁴

A valamikori Csík-, Gyergyó-, Kászonszékben a legrégebb román település Vasláb. Valamikor a Gyergyói-medence legdélibb faluja volt. Román neve Voşlobeni.

Az 1750-es, országos adóösszeírás megejtésekor a gyergyószéki konskriptorok, Baló József alkirálybíró, Lászlófi Zsigmond és Bereck János székülnökök a 23 vaslábi jobbágycsalád felírásakor latin nyelven a következő megjegyzést tették: „Vasláb. Pagus hic stat in Praedio seu allodiatura Illustrissimae Familiae Lázár de Szárhegy ex congeria Valachorum Moldavarum A Nonaginta circiter Annis, condensorum hujus Pagi Incolae seu Advenae a Triginta circiter Annis, non contribuerunt ex Indulto Titt. Dominorum Supremorum Judicium Regiorum usque Annum Millesimum septingentesimum nonum”. Lennebb megismétlik: „Hi Valachi tempores cursu non contribuerunt, omnes fuerunt exempti, quoniam in terra Allodiali fixerint suas habitationes ex indulto Titt. Dominorum Supremorum Judicium Regiorum”. („Vasláb. Ez a falu a méltóságos szárhegyi Lázár család praedián vagy majorsági földjén található, körülbelül 90 éve létezik, moldvai románok csoportjából. Ennek a falunak a lakói vagy jövevényei körülbelül 30 év óta a főkirálybírák kegyessége folytán nem fizetnek (állami) adót.” Majd lennebb: „Az idők folyamán ezek a románok a főkirálybírák kegyességéből kifolyólag mindnyájan kivételezettek voltak, mert allodiális (szolgáltatástól mentes) földre telepedtek, és (állami) adót nem fizettek”).

1750-ben tehát a gyergyószéki összeírók mintegy 90 évvel korábbra teszik a falu keletkezésének idejét. Szabó T. Attila egyik közleményében 1685-ből említ vaslábi mesterembereket: pakulárokat, szűcsöket (nem szakácsokat!) és tímárokat. Eddig a Veszely Károly által közölt adatot (1677) tartották a falu legrégebb írásos említésének, és az 1750-es konskripció alapján 1660–1661 körülre tették a falu alapításának idejét.

Az összeírók 1750-ben jól tudták, hogy Vasláb lakói moldvai eredetűek, a szárhegyi Lázárok telepítették le őket. A Lázár család kapcsolatai révén azt is elérte, hogy telepesei állami adót nemcsak 30 esztendeig, hanem – az idézett szöveg második passzusa értelmében – 1749-ig (esetleg egyáltalán) nem fizettek.

Az első, aki a falu múltjával bővebben foglalkozott, tudtommal Theodor Chindea, a Vaslábról származó gyergyószentmiklósi tanár, aki a *Gazeta Ciucului* című gyergyószentmiklósi lap hasábjain három részben foglalta össze ismereteit a faluról (1934). Chindea a vaslábiak moldvai származását nyelvjárási és néprajzi adatokkal bizonyítja. A település első írásos említését Veszely Károly nyomán 1677-re teszi. Keletkezésének idejét viszont Chindea már jóval korábbinak véli. Szerinte gyergyói, így vaslábi birtokait is a Lázár família a XV. század végén szerezte. Következésképpen a család ezt a falut is akkor alapította, amikor a mai Neamț megyei Oșlab (Oslob) nevű faluból telepített át román jobbágyokat Gyergyóba. Chindea szerint ennek a falunévnek a magyaros változata a Vasláb.

A falu XV. századi alapítási idejét Chindea semmilyen konkrét adattal nem támasztja alá, minthogy ilyen, meggyőződésem szerint, nem is létezik, ugyanis Vasláb hiányzik az 1567-es, az 1576-os adóösszeírás listájáról. De nem szerepel az 1602-es Basta-féle lajstromban sem, és ami nagyon lényeges, hiányzik a már fennebb tárgyalt Bethlen Gábor-féle összeírásból. Vasláb tehát XVII. századi alapítású település, másképpen nem maradhatott volna ki sorozatosan az említett csíkszéki összeírásokból.¹⁵

Tóth István György újabb forráskiadványa a vatikáni titkos levéltárban őrzött, a misszionáriusok által írt, és a *Propaganda*

Fidéhez küldött, eddig ismeretlen leveleket tartalmazza. Jó pár XVII. századi dokumentum számos új adattal, ténnyel világítja meg Csík-, Gyergyó-, Kászonszék korabeli viszonyait, történetét. Így *Modesto a Roma* ferences atya az 1650-es években (pontosan nem tudni, mikor) Gyergyóról írt olasz nyelvű jelentésében felsorolja a gyergyói falvakat, a falvankénti háztartások (füstök, tűzhelyek) számát: nyolc katolikus és egy szakadár falu van itt: Vasláb román falu, 15 háztartással, kis ortodox templommal. Modesto a Roma ferences atya egy másik levelében (1651–1662) is említi, hogy Gyergyóban csak egy nem katolikus falu van, ez a szakadár románoké, akik nem nagyon állnak szóba a katolikusokkal, mert „büszke és bárdolatlan nép”. Ez utóbbi jelentés, véleményünk szerint, 1658–62 körül készült, mert, vélhetően, Kájoni Jánost 28 évesnek, Damokos Kázmért pedig 56-nak írja. Kájoni János 1629-ben vagy 1630-ban, Damokos Kázmér pedig 1606-ban született. Mindketten jeles személyiségei a XVII. század erdélyi katolikus egyházi és művelődési életének.¹⁶

Az újabban előkerült dokumentumok Tóth István Györgyöt igazolják. Ezekből idézek: „A Benes Antalné része marhát, sőt, amelyet bírsz Vaslábúban, azt is”. (1615) „Vasfalun túl, a Maroson által” (1656). „Sztójka, vasfalui” (1659). „Vaslábúban ...” (1666). Az 1615-ből származó írás lehetséges, hogy még nem települést, nem falut, hanem csupán határnevet jelzett.¹⁷

Az 1785–86-os urbárium összeállításakor a faluban a Lázár család több tagjának 41 jobbágya élt. Ekkor a vaslábi jobbágyok szájából a sok hűbéri és más szolgáltatás miatt csak úgy ömlik a panasz. Úgy látszik, Lázár Ferenc gróf halála (1742) után a Lázár családban nem volt olyan személyiség, aki a vaslábiakat mentesíthette volna legalább a kincstárnak fizetendő adó alól. Az úrbériösszírás elkészítői megjegyezték, hogy a vaslábi román emberek éppen olyan jól beszélnek magyarul, mint a gyergyói székelyek.¹⁸

Vasláb alapításának ideje tehát a XVII. század első felére vagy közepére tehető.

Várhegyalja, Várhegy. Román lakói *Várvíznek* (Varvizs) hívták.

Ma *Subcetate*-nak. Településként először 1748-ban, a gyergyószéki románok összeírásakor említik. Ebben az időben 20 várhegyaljai családban 89 embert találtak. 1750-ben a vagyonösszeírók 18 családot vettek nyilvántartásba. A Buccow-féle kimutatás 1760–62-ből 17 család jelenlétére utal. Az 1750. évi összeírók megjegyezték, hogy a település a hegyekben tartózkodó moldvai románok csoportjából szerveződött, akiket a szárhegyi Lázár grófok telepítettek saját birtokukra. Szántással-vetéssel akkor még keveset foglalkoztak. A Lázárok taxás emberei voltak, állami adót nem fizettek. Azt is megjegyezték, hogy nincsenek rendes házaik („domos formales”), hanem kunyhókban laknak. Valószínű, hogy a várhegyaljaiak jó ideig nem tartották biztosnak és véglegesnek új szálláshelyüket, emiatt nem építettek maguknak „rendes házakat”, de ennek a magatartásnak lehettek más okai is.

Az 1785–86. évi urbárium iratai szerint a földművelés már nagyobb teret hódított közöttük. Köves földeken nehéz munkával árpát, rozsot és zabot termesztettek.¹⁹

Mikor alakult ki ez a falu? A Ditró és Remete községek közötti, XVIII. századi, „a ditrói alsó forduló határért” folyó perek iratai, a kihallgatott tanúk vallomásai visznek közelebb a válasz megfogalmazásához: „Várhegyalján, Fülpe oldalán lakó Csubuk György, Puskás Jakab jobbágya 1768-ban ezt nyilatkozta: „Én 58 esztendő-től fogva itt lakom, s itt születtem Várhegyalja helyin, melyen laknak Méltóságos Lázár familia jobbágyai és zsellérei, az is ditrai határhoz tartozik”. Az 50 éves várhegyaljai Kotfás Jakab, a szárhegyi Lázárok jobbágya mondja: „Én itt születtem”. Végül a 40 éves Muszka Jakab vallomása ekképpen hangzott: „36 esztendeje hogy itt lakom Várhegy alatt, Ditró falvának birodalmában”. Várhegyalja tehát a XVIII. század első két évtizedében keletkezett és szerveződött településsé, Ditró „alsó forduló határán”, a gyergyószárhegyi Lázár család földjén.

Kérdés az is, hogy miképpen és mikor került a Lázárok birtokába Ditró község földjének egy része, a későbbi Várhegyalja területe. A Ditró, Szárhegy, valamint Lázár Ferenc gróf közötti

egyezség 1720-ból („Várhegyalja nevű hely” használatának módjáról) ugyan nem beszél a várhegyaljai lakosokról, de biztosra vehető, hogy néhány család ott már meg volt telepedve.²⁰

„A ditrói alsó forduló határ” területén a XVIII. században még két település, *Hódos* és *Salamás* keletkezett, amelyeket a XVIII. század végén és a XIX. század elején Marosloka, majd Salamás névvel jelöltek. (Románul: Sărmaș.) Kialakulásuk folyamatáról a Ditró és Remete közötti perek (1768-1778) iratai tartalmaznak adatokat.

1768-ban „a ditrói alsó forduló határban, Köllő nyirin” tartózkodó 60 éves Rosin Ignác, a ditrói Puskás András jobbágya mondja: „vagyon 40 esztendeje, hogy én ezen helységen lakom”. Ugyancsak „a ditrói alsó forduló határban”, Galócás nevű helyen Koszta (?) Kosztandin, a Lázár familia jobbágya (60 éves ember) így vallott: „én már 26 esztendeje, hogy ezen helységben lakom”. „A gyergyóditrói alsó forduló határon, Hódoson” tartózkodó Opra Miklósné, Margit nevű özvegyasszony nyilatkozatából még fontosabb információkat nyerünk: „Én azon oláhoktól hallottam, mondták, akik a vicinált [szomszédos] és controversiában [vitában] lévő helyen lakkak, őket Ditrófalva taxára oda szállította.” Szintén Hódoson találjuk 1768-ban a 28 éves Opra Pavelt, Salamáson pedig Szócs Pétert és Deák Miklóst, a Puskások jobbágyságait. Ugyanebben az évben múlt 40 esztendeje annak, hogy a 75 éves Szócs János a jelenlegi lakhelyén, a ditrói alsó határ területén tartózkodik.²¹

1820-ban Maraslokán (Hódoson és Salamáson) 87 család élt, közülük 79 zsellér-, 8 pedig jobbágycsalád. Földesúri adózásuk, kötelezettségük jellegzetes hegyvidéki szolgáltatási mód: „Minden gazda ad tavasszal egy fiasjuhot, két ejtel vaját, 10 darab deszkának való tőkét. Ugyanakkor minden gazda kitelelteti a földesurának 3-4 juhát.”²²

A marosloki (hódosi és salamási) zsellérek nagy számát a település késői kialakulása egyik jelének kell tartani. A település kezdetei a XVIII. század közepe körüli évtizedekre datálhatók.

Az új település önállósulása 1787-ben még nem történt meg.

Gyergyóbékás (Bicazul Ardelean). A Holló- és a Tölgyes-havasok fölötti tulajdonjog tisztázásakor, 1750–1754-ben meghallgatott tanúkat idézem: A Gyergyószentmiklóson lakó, de moldvai születésű, 64 éves Sánta Mihály („Michael Sánta, origine Moldavus, Pago Almás”) mondja, hogy Moldvában, a gyergyói határszélhez közel lakó román gazdák között az a mondás járta: „*Merem pe locuri ungurest(i) cu vitye ca acolo nu vine galbanași (i)*” („Az állatokkal magyar földre megyünk, mert oda nem jönnek a díjszedők!”). Még moldvai lakosként, 16 éves korától a Holló- és Tölgyes-havasokon pásztorokodott Erszény János (60 éves), a szárhegyi Lázárok gyergyóújfalusi jobbágya, aki viszont a moldvai Ungureni községből telepedett át Gyergyóba. 1750-ben a 60 éves Dobrán Vaszyly, a Lázárok zsellére úgy nyilatkozott, hogy ő 13 éves korában a szüleivel együtt költözött Moldvából Gyergyószékbe. Az idézett adatokból kiolvasható, hogy a vallomástevők a XVII-XVIII. század fordulója utáni években, évtizedekben hagyták el szülőföldjüket.

Két idős gyergyószentmiklósi örmény közül az egyik, az 1750-ben 75 éves Izsák Márton még Moldvában született, a másik, Tódor János tud arról, hogy a vitatott („revindicált Holló és Tölgyes”) havasokon 15 menekült, valószínűleg örmény család húzódott meg ideiglenesen, valamikor a XVII. század utolsó harmadában-negyedében. Eredeti hazájára utalhat a neve „Molduvai alias Ványolos Simónak”, aki Ditrófalva között jószágot bírt 1768-ban. A szárhegyi grófok másik zsellére, Czárán Teodor (1750) viszont a Torda vármegyei Nagysajóból származott a Gyergyói-mendencébe.²³

Az 1778-ban 45 éves (Horányi-jobbágy) Czepes Simó vallotta: „Vagyon 20 esztendeje, hogy itt nem messze, a Gyergyói-havasokon lakom”. Ugyanakkor a 65 éves (Lázár-jobbágy) Koltsár Tamás így emlékezett: „Vagyon 50 esztendeje, hogy itten, Békás vize mellett, Lapias nevű helyen lakom”. A három falu (Gyergyószentmiklós, Tekerőpatak és Kilyénfalva) havasán, „Békás székin” tartózkodó 80 esztendő Barabás Miklós vallomása, úgyszintén 1778-ból: „50

esztendővel ezelőtt Molduvában laktam. Akkor feljövén a molduvaiak, én is vélek együtt a Lukás [Likas?] kőnél tövék a határt, ottan sok málét is ettem, míg határozának Moldva és Gyergyó.”. Pap Tódor „a 3 falu területin ... Máté mezein” lakó ember, Baló Ferenc zsellére: „Legalább 35 éve, hogy itt lakom” – vallotta 1775-ben. Az 1780-ban 95 (!) éves (Horányi-jobbágy) Czepes Miklós viszont így emlékezik: „Én gyermekségemtől fogva Békás vize mellett lakom”. Molduvány Gergely, a gyergyószentmiklósi Gáborfi-jobbágy 1775-ben lejegyzett vallomása: „Itt, vagyis a *Békás körüli* havasokon az oláhoknak nincsen lakóházok, csak kalibájokot láttam, akiben pásztorokul laknak”.

De sorolhatjuk tovább az emlékezőket: Barabás Tamás (Horányi-jobbágy, 50 éves): Békás vize mellett „38 esztendeje circiter, hogy itt lakom”. Czepes Vaszily (40 éves, Horányi-jobbágy) 1779-ben beszél arról, hogy 20 évvel korábban – mint mondja – „bészármaztunk Molduvába. Ezen [vitás] havasokat Molduvától [bérbe] megvettük vala a molduvai monasztéria Bohonitzától ötöd-fél tallérokkal”. Utóbb – folytatja – „mi is kijövén Molduvából régi helyünkbe”. Vele egyidőben vallotta a 45 esztendős Druga Péter: „20 éve, hogy a Békás vize mellett lakom”. Hasonlóképpen 1780-ban a 70 éves Goncza Tódor: „40 esztendeje, hogy itt, a Békás vize mellett lakom”. A 65 éves (Gáborfi-jobbágy) Borgovány Vaszily Gyermán nevű helyen lakik, az 1779-ben 90 (!) éves Vajdos Tódor pedig a következőket nyilatkozta: „Vagyon 70 esztendeje, hogy ezen havasnak határát, hogy így tudom”.

Az 1779-es jegyzőkönyv jelzi, hogy a hegyi településnek (településeknek) Czepes János személyében bírāja van („Judex incolarum in alpibus”).²⁴

1774-ben a *békási hegyvidék* román lakosai „templomépítési kérelemmel járultak” a kormányzék elé. A válasz: „A békási oláh lakosoknak kérelmére, melyben templom építhetésére engedelmet kértek válaszoltatik, „*hogy míg meg nem szaporodnak, meg nem engedtetik*”. Tíz év múltán viszont már van papjuk, 1787-ben pedig templomuk is.²⁵ 1785-ben itt 63 családot írtak össze.

Többé-kevésbé a szervezett település képét mutatják az 1785–86-os úrbéri felmérés iratai is. A falu bírása és esküdtársai ekkor ezt nyilatkozták: „Ezen sz[ent]miklósi havasokon lévén a gróf Szárhegyi Lázár famíliának és más földesuraknak havassai [...] azon havasokban elsőbbséget lakni kezdték, lehet körülbelül 50 vagy több esztendeje, s itten marhalegeltetést kezdve folytatni, csupán csak abból éltek, s élünk, s kivált abban az időben semmi szántást-vetést nem folytattunk, hanem mintegy két-három esztendőig fogva [...] kezdtünk egy-egy keveset szántani-vetni. Földet taxára veszünk [...] taxát szoktunk adni a mi földesurainknak [...] adunk két-két fiasjuhot, a zsellérek pedig egy-két fiasjuhot, mások 100-100 font túrót adnak”. Továbbá: „Mű a [...] Lázár familia és más földesuraknak jobbágyi és zselléri, akik földesuraink havassait [...] bírjuk [...] azt [...] könnyebb taxával kapjuk meg, mint más idegentől”.²⁶

1770-ben az erdélyi kormányzó a havasokon lakóknak falvakba történő telepítését parancsolja. A következő évben mégis úgy dönt, hogy a Békás vize melletti románokat ne mozdítsák ki lakhelyeikről, ellenben újból „megtiltják” nekik a moldvaiakkal folyó illegális kereskedelmet (a „*praevaricatiot*”!).²⁷

Figyelmet érdemel még két, a kormányzóktól származó parancs, melyek célja, hogy ösztönözzék a hegyvidéki román lakosságot jobb, tartósabb házak építésére (1772–1775).²⁸

Ha a rossz időjárás és rossz termés vagy más okok miatt a békásiak némelyike el is hagyta a falut, idő múltával jobbra az is visszatért. 1816-ban 14 bódorgó békási visszaköltözéséről és 2 újonnan letelepedőről van hírünk.²⁹

Békás község elöljárósága Pesty Frigyes kérdésére 1864-ben azt válaszolta, hogy a falunak 200 éves múltja van. Első lakója szájhagyomány szerint a fogarasi Ioan Țepeș juhász volt, a második Dumitru Dandu vaslábai származású ember, aki vadászattal és halászáttal foglalkozott. Később más családok is érkeztek ide: ki Erdélyből, ki Moldvából. Kalibákat kezdtek maguknak építeni, és hozzáálltak az erdőirtáshoz, mely után 6 évig nem kellett

adóznikuk. „Nagyon kevés taxát kellett fizetnünk” a tulajdonosoknak, mondják a község vezetői.³⁰ Gyergyóbékás településsé szerveződése a XVIII. század közepe táján történt.

Damok, Damuk (Damuc). A falusbíró és esküdttsársai Pesty Frigyesnek azt válaszolták, hogy településük Csíkszentdomokos község földjén keletkezett. Alapítói az erdélyi Pálos faluból származó Gavriła Gârbea és a „romániai” (moldvai?) eredetű Ioan Găina. Kezdetben csupán a nyári legeltetés idején tartózkodtak állataikkal Damokon.³¹ 1775-ben a Turi família jobbágya, az akkor 65 éves Ráduly András azt nyilatkozta, hogy „vagyon 40 esztendeje, hogy itt lakom Damuk tövin”.

Vajdos Tódor 1765-ben, a 74 éves Goncza Tódor 1780-ban, Simon János (52 éves) ugyancsak Damokon tartózkodó emberek.³²

Ivános, Iványos (Ivăneș). A településre vonatkozó első feljegyzés a következőképpen szól: „Csík Iványos nevű havasán lakik Gaina Simó, Biális Elek 55 éves zsellére, Gaina Tódor, Böjthi Imre 85 (?) éves zsellére.” (1775–1780)³³

1789. július 14-én Pálió Tódor ivánosi bíró a plájások (a határőröket helyettesítő katonák) zsarolása miatt fordult a csíkszéki hatóságokhoz. A plájások – írja panaszlevelében – lovaikat becsapják a szénafüvükbe, tőlük pedig ételt, élelmet követelnek. Ha rögtön nem adnak, lövéssel, veréssel fenyegetik a falubelieket. Butunój Jánost letartóztatták. A gyermekek, az asszonyok a lövöldözés miatt az erdőbe menekültek. „Kegyetlen dolgokkal illetnek minket, ha nem egyéb, bujdosásra kell magunkat adnunk” – írja, íratja panaszlevelében a bíró, olyan hírt pengetve, amelyet a hatóságok nem kedveltek. A kivándorlásra, elbujdosásra célzott, amely az adófizetők számát kisebbítette volna.³⁴

Zsedánpatak, Zsadánpatak (Valea Jidanului). Mutsinik Lupuj, a gyergyószentmiklósi templom zsellére, aki 1779-ben 40 esztendő, elmondja, hogy már 20 év óta Zsedánpatakában él. Zsadány völgyében tartózkodott, lakott a gyergyószentmiklósi Ráduly János is (1780-ban 88 éves volt), aki a kuruc-labanc háború egy gyergyói epizódját elevenítette fel.³⁵ Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárbán

találtam az alábbi részletet: „...én vélek edgyütt orotottam meg innen Sadány Patakán ezen helységet, házakot is csináltunk vala az felső részben”(1757).³⁶

Az utóbbi három hegyi falucska: Damok, Ivános és Zsedánpatak pásztorszállásokból külön-külön, Gyergyóbékással egyidőben szerveződött településsé.

Zsedánpatak első lakója, mint előjárói 1864-ben állítják, Ioan Bordea erdélyi vadászember volt, aki magának földbe vájt kunyhót épített. Innen kapta vezetéknevét is (bordel = földbe vájt kunyhó). Ezt a szájhagyományt egy gyergyói jegyzőkönyv látszik igazolni, mely szerint az 50 éves gyergyószentmiklósi Szócs Mihály 1765-ben elmondja a Bordély János zsellértől hallottakat, aki akkor talán már nem is élt. Utána ki Erdélyből, ki Moldvából került a havasokba – írják a faluvezetők. Nem járnak messze az igazságtól, mikor azt válaszolják Pesty Frigyesnek, hogy Zsedánpatak 140-150 évvel korábban keletkezett. XVIII. századi lakói közül még ismert Zenoga Gergely és János, Katrin János és Kája Gábor neve.³⁷

Borszék fürdőhely neve a bécsi katonai levéltárban őrzött, 1769 és 1773 között az Erdélyi Nagyfejedelemségről készült katonai térképen tűnik fel először, Borszeg alakban. A neve 1776-ban, latin szövegben, fürdőként is megjelenik: „... ad Termas Borszék”.

A múlt század közepén (1864) előjárói úgy tudják, hogy 1762-ben a forrás közelében órház állott, 1779-ben pedig már működött az első fogadóház. De, amint láttuk, az létezhetett már korábban is.

Lakói elsősorban Ditróból és Szárhegyről származtak, részben máshonnan is. Többségük magyar és német, kisebb hányaduk román volt. Eltérően a Gyergyó havasain létrejött többi társától, Borszék kezdetben sem volt zsellér vagy jobbágytelepülés.³⁸

Bélbor (románul Bilbor). A falu határa korábban Ditró és Szárhegy községek területéhez tartozott. Nevével (nem a havaséval!) egy 1776-os keltezésű, román lakóira utaló írásban találkozunk. Két év múlva, 1778-ban négy lakójáról történik említés egy tanúvallomásokat tartalmazó impulumban, éspedig Usika (talán

Urzika?) Gáborról, a ditrói Puskás András 40 esztendős jobbágjáról, és Braik Mihályról. Ez utóbbi tudni véli, hogy a Beszterce vize melletti részekért Ditró és a moldvaiak viszálykodtak („Ditró virrogott a moldvaiakkal!”). Oláh István, Bernád Antal 80 esztendős jobbágya a harmadik, aki „másutt lakott elébb”. A negyedik Czifra János, a szárhegyi Gáspár József 60 esztendős jobbágya. Ők az 1778-ban feljegyzett bélbori lakosok. Érdekes még a „várhegy-alatti” Kotfás Jakab vallomása, aki tudja, hogy 20 évvel azelőtt egy Dino (Dinu) nevű moldvai bojár elhajtotta az ott, vagyis Bélboron tartózkodó román ember barmait. Kotfás 1775-ben évi 30 forintért bérbe vette a havas nyári hasznát. A gyergyószentmiklósi Kémenes István úgy nyilatkozik, hogy a románok már korábban ismételtelen megvették „Bélbor nyári hasznát”. A falu neve feltűnik az 1785–1786-os urbárium irataiban, egyéb konkrét adat közlése nélkül.³⁹

A község területének egy része vita tárgyát képezte Ditró és Moldva között. E viszály is késleltethette a havas benépesedését, ami nem történhetett korábban az 1700-as évek második felénél, végénél.

A Bélbor község elöljárói által 1864-ben Pesty Frigyesnek adott válaszból kiderült, hogy a falu alapítását illetően semmilyen dokumentum nem áll rendelkezésükre. Tudják azonban, hogy korábban lakatlan vidék volt. Tudni vélik azt is, hogy az első betelepülő Borgó vidékéről jött, és szerintük Georgie Bilboru névre hallgatott. Őt az ugyanonnan származó Teodor Stan, a Moldvából érkező Andrei Hangan, illetve a Szárhegyről áttelepülő Ioan Czifrea (Țifrea) követte. Az elöljáróság által említett Ioan Țifrea 1778-ban 60 éves volt. Georgie Bilboru a Bélbor havasába való járása miatt, nyári szálláshelyéről kapta ezt a nevet. Egy 1791-ből való írásban tűnik fel „Bélborban lakó Bilboran Gligor”. Az ő családneve szintén helynévből keletkezett ragadványnév.

A bíró és az esküdtek 1864-ben mintegy 250 évesnek becsülték a településüket, azaz 150 évvel tették korábbra a falu alapítását, mint az a levéltári adatok tükrében a valóságban lejátszódott.⁴⁰

A *Holló* és *Tölgyes* nevű havasokért az 1700-as évek első felében és közepén Gyergyószék és Moldva vetekedtek egymással. Az ún. „revindikált” (visszakövetelt) havasok közé tartoztak. Bizonyos moldvaiak a gyergyóiak marháit, juhait 1750-ben, majd 1752-ben elhajtották a legelőről.⁴¹

Tölgyesen megtelepedett lakosokról 1790-ből van rövid híradás. Román elnevezése – Tulgheș – a magyar helynév átfonetizálása. Kevésbé biztos az a későbbi utalás, amely 1780-ra teszi a község első említésének idejét.

1791-ben kelt az erdélyi főkormányzók határozata, miszerint a román fejedelemségekből beköltözőket négy esztendőre minden tehertől mentesíteni kell. Ez a döntés mindenképpen áttelepülésre ösztönözte a szomszédos moldvai települések szegényebb rétegeit.⁴²

A gyergyópiricskei harmincados 1794-ben a felsőbb hatóságokhoz továbbította azt a kérést, amely szerint „némely moldvai lakosok” letelepedési szándékukat adták elő neki: amennyiben erre engedélyt kapnának, Tölgyes környékén húzódnának meg. A főkormányzók utasítja a helyi polgári és katonai hatóságokat, hogy egyetértésben vizsgálják meg, mi módon lehetne engedélyezni a moldvaiak ottani megtelepedését.⁴³

1796-ban törés állott be Holló és Tölgyes településsé alakulásában, fejlődésében. Ekkor egy betyárbanda működési körzetéül választotta a két havast. Hollóban kirabolták Bugyi Filipet, Ruz Vaszit, Szócs Mihályt. Puskát, posztót, bőröket vittek el tőlük. Határőrkatonákat támadtak meg, lefegyverezték és megverték őket. A rablók egyikét, Goja Niculaj nevűt, részeg lévén, Bükkfejes István és Szócs Mihály elfogta. Góját elítélték, és talán ki is végezték. Társai elmenekültek, de tovább terrorizálták a hollói és tölgyesi telepeseket. A kormányzók, valamint Biró Gábor főkirálybíró azt az utasítást adták, hogy a két új helység lakói telepedjenek át a gyergyói falvakba. Közben arra is fény derült, miszerint egyes hollói és tölgyesi lakosok támogatták a betyárok ténykedését.⁴⁴ 1797 nyarán a gyergyószentmiklósi közösség képviselői azt a

véleményüket foglalták írásba, hogy mind a bérlők, mind a bérbéradók számára kárt jelent a kitelepítés. Ugyanakkor 24 tölgyesi román gazda levélben fordult a hatóságokhoz: „*Ők mind Molduvából, a Török földről*” valók. Minden gazdának felesége és sok gyermeke van. Mindeddig „kifizették a királyi kontribúciót és a lakásukért való taxát”. Most, 1797. június 17-én a gyergyószéki hatóságoktól számukra „kemény parancsolat” érkezett, melyet 14 nap alatt kötelesek végrehajtani, „avégre, hogy azon helységről eltakarodjanak”. Pedig ők nem vétkesek. Akik összejátszottak a rablókkal, azok már jórészt el is menekültek. „Bárcsak jövő Szent György napig” engedélyezzék ottilétüket, hogy az árpa- és kukoricatermést betakaríthassák. A vadászatért, halászatért úgyszintén bért fizetnek. Ők a harmincadhivatal helyét is kimérték már.

A gubernium úgy döntött, hogy a hollói és tölgyesi havasok lakóit „a sok tolvajságok” miatt mégiscsak költöztessék a Gyergyói-medencébe. „A házak, épületek meggyújtattak és elégettettek” – jelenti Csíkszeredából Péchi óbester 1797. október 14-én.⁴⁵

Gyergyószék királybírája, Mikó László közvetlen feletteséhez, Biró Gáborhoz küldött két jelentésében tárgyalja a tölgyesiek szorongatott helyzetét. Az első az 1798. április 3-i dátumot viseli: „A Hollóban és Tölgyesen lakó colonusok [...] irtóznak [...] a falunak neve említésétől is”, nemhogy a Gyergyói-medencébe való letelepítésük gondolatát el lehetne velük fogadtatni. Ők többnyire moldvaiak – állítja Mikó László –, majd így vélekedik: „tartok attól, ha megbolygattuk őket ismét által állanak Molduvába, mert ők mindegyig marhatartásból élnek [...] a határ Szélyin laknak, ezeknek attyafiai a túlsó részen”, így teljesen lehetetlen egymástól őket elzárni. „Teljesen lehetetlen az, hogy ottan ne praevaricáljanak [csempézkedjenek], által ne járjanak Molduvába, úgy a Békásiak is, mert ezek a sok kerengő vándorokkal annyira megsaporodtak, hogy már alig férnek [...]”

Mikó László 1799-ben szól újból a tölgyesiekről, az általuk fizetett adó mennyiségéről, egyben a tölgyesiek kezdeti letelepedéséről és későbbi szétszórattatásáról: „Azt bizonyosan referálhatom,

hogyan annak vagy tiz esztendeje, hogy ők oda kezdetek letelepedni [...] három esztendeig semmi adót nem adtak. Azután évente 20-30 forintot fizettek. Most esztendeje, hogy a házak megégették, mentek közülük Hollóba s Békásba is, ott helyben is vannak még”. A jelek szerint a házak egy részét 1797-ben, a többi 1798-ban semmisítette meg a katonaság.⁴⁶

Holló Tölgyessel egy időben, vele párhuzamosan alakult településsé. A hollói Babi Krecsun „szelíd kikérdezéséről” szól egy rövid 1796-os híradás.⁴⁷

1804-ben Gáborfi Pál gyergyói királybíró Sándor Mihály főkirálybíróhoz küldött levelében felvázolta a településsé formálódás körülményeit: „Ezen Tölgyes nevezetű helységben mintegy 30 számból álló gazdaemberek laktak, akik a török háborúnak végével Moldvából feljövén, ottan megtelepedtek volt. 1798. esztendőben Nagy Vaszi nevezetű híres Havasi Tolvajnak prédálásakor ezen lakosok gyanú alá jövén, Tölgyesből leszállítottak, némelyek ismét kezdetek oda telepedni marhájok legeltetése végett, és mostan vagy ottan mintegy 20 vagy 25 számból álló gazdaember, akik csak havasi módra épített kunyhókban laknak, az a hely jó és termékeny [...] Ha az harmincad és contumácia oda beszállítatnék [...] élelmet mind a lakosoktól, mind Moldvából szerezhetnének” – fejezi be tudósítását Gáborfi Pál.⁴⁸

„Tölgyes és környéke plánumának előkészítését” jelenti Ugrai László, Udvarhely és Csík „geometrája” 1805. november 18-án. A cél: a vám- és vesztegzár átköltöztetése Piricskéről Tölgyesbe. Ez végül 1806-ban (vagy 1810-ben) következett be.⁴⁹

1829-ben, „háborús és pestises időben” a tölgyesiek (a csík-somlyói búcsúra indulók meg a pásztorok) megszegték a vesztegzárra vonatkozó rendeletet, mely tiltotta a helység területének elhagyását, illetve az idegeneknek faluba jövetelét. A katonai és polgári vegyes bizottság újból azt fontolgatta, hogy Tölgyest mint települést felszámolja, lakóit a Gyergyói-medencébe telepíti.

Baló József, Gyergyószék akkori királybírája 1831-ben kifejtette erről a véleményét: Tölgyes lakosságának egyik csoportját a Mold-

vából kivándorolt emberek alkotják, a másikat a gyergyói falvakból a katona- és jobbágyrenden lévő olyan személyek, akik az otthoni jószágukból nem tudták magukat fenntartani, ezért Tölgyesbe költöztek, ahol erdőt irtottak, kaszálókká alakítva át az irtványokat. Az ide költözött emberek a Kis-Beszterce és Putna vizén fűrészmalomokat építettek, deszkát metszenek. A fát és a deszkát tutajon a Kis-Beszterce, a Beszterce és a Szeret folyókon a Dunáig szállítják és eladják. Ebből pedig – írja Baló – „mind felséges urunknak hasznót [hoznak] [...], mind pedig magoknak élelemre és annyira való pénzt szereznek a szomszéd Moldvából, hogy abból a királyi contribúciót kifizetvén, magok is eléldegélhetnek, és eléldegéltek eddig.”

Baló királybírónak figyelmet érdemel a következő megjegyzése: a visszatérőket („revertenseket”), a jövevényeket („advénákat”) „felsőbb parancsból is mindig befogadták a királyi kincstár gyarapítására”.⁵⁰

A Habsburg-háznak érdekében állt az adófizetők számának fokozottabb növelése. Bátorították tehát az idegenek letelepedését. De ezt tette a székely arisztokrácia, a kishemesség, sőt olykor maga a közösség is.

Szentiváni Mihály 1837-es gyergyószéki látogatásakor 150 román és 50 székely gazdát talált itt. Mint újkeletű eseményről számol be három fellázadt moldvai falu, Mădei, Glod és Dormitoru lakosságának Tölgyesbe költözéséről. 1848 körül viszont már a gyergyói székelyek nagyobb arányú tölgyesi megtelepedését figyelhetjük meg.

Tölgyest székelyek és románok népesítették be, mondják 1864-ben a községi esküdtek. Alapítói a gyergyói községekből, Békásból és Moldvából jöttek, később máshonnan is.

Csíkszékből az új román települések a feudális, rendi társadalom sajátos székely változatának keretei között alakultak ki. „Európa-szerte – állapítják meg Imreh István és Pataki József – másutt is fellelhető társadalmi struktúra alakul ki: olyan, amelyben a feudális urak, valamint az alávetett szolgáló embereik (jobbágyaik és zsellérek) kiformalódó paraszti osztálya mellett fennmarad a

szabadparasztinak nevezhető, igen számottevő kategória is.” 1785–86-ban a borzsovai jobbágyok az urbárium szerkesztésekor tömören fejezték ki: „Itt nemesek, szabad székelyek [laknak], mű pedig örökös jobbágyok vagyunk”. A lakosság többségét alkotó székely határőrkatonák inkább csak elvileg, mint ténylegesen szabad emberként érték meg az 1848-as forradalmat. Szentiváni Mihály Gyergyóban tett utazása idején úgy találta, hogy a román „telepek egész falukat alkotnak havasaink közt, s bár haszonbért kell fizetniük, sokképpen húzatnak-vonatnak[...] mégis vagyonosabbak, s könnyebb életet élnek az elaprózott ősi birtokok pántlikáin szűkösen nyomorgó székelyeknél”⁵¹

2.

Felcsíkon nagy veszteséget idéztek elő mind anyagiakban, mind emberéletben az 1661-es és 1694-es török–tatár dúlások, melyek nyomán a lakosság is jelentékenyen megfogyatkozott.⁵²

Míg 1614-ben Felcsíkon 1771 családfőt vettek nyilvántartásba, 1721-ben ez a szám csupán 1009. Mintegy 700 családfővel kevesebb ez, mint volt 107 évvel korábban.⁵³

A moldvaiak felcsíki megtelepedéséről viszonylag korai adatokkal rendelkezünk: 1689 nyarán bukkan fel egy Delnén lakó moldvai ember, Péter Oláh gyűjtőpásztor (bács), aki a falu esztenáján, a „negyedfélmegeye havasán” tevékenykedik. Ugyanakkor említenek még három egyént: Bakai András, Oláh János és Petrás András jobbágyokat, akik régebbi ismerősei a bácsnak, főként emiatt tűnhetnek ők is moldvaiaknak.⁵⁴

Nem sokkal később, „[...] anno 1694 die 9 Februarii Felcsíkszékben, Borsovában [...] vitézlő Egri István uram házánál [...] Barabás Tódor [...] obligálá magát örökös jobbágyságra Egri István uramnak [...]” Egyezségük értelmében „[...] hogyha pedig hazájában Molduvában be akarna menni, tartozzék Egri [...] uram elbocsátani szabadon”. Valószínűleg Barabás Tódor is az 1694. február 13-15-i tatárbetörés áldozata lett: többé sem róla, sem utódairól nem kapunk hírt. Egy másik, 1714-es iratban „Czerjék

László... Molnár Demeter nevű jobbágya [...] szerepel, aki „[...] soha nem volt erdélyi oláh, Molduvából származott, s minden nemzetsége Molduvában lakik”. A szentmihályi Sándorok levéltárából származó, 1725-ben kelt híradás szerint Boros Györgyné Endes Anna román jobbágya, Bajszag Farkas már a XVII. század végén Szépvízen lakhatott. Mostohatestvérei voltak Bukur, Miklós, János és Sztojka, akik „a kuruc világkor kuruckodának”, később elvándoroltak. Ezt a családot is a XVII-XVIII. század fordulójának bevándorlási hulláma hozta Csíkszékbe: a korábbi iratanyagban nevüket hiába keressük. A csíkszentmihályi Tímár János libertinusról egy 1778-as per anyagában írják, hogy ő régebben „belső országból”, Moldvából „jött” ember.⁵⁵

A XVIII. században tapasztalható az a gyakorlat, hogy a csíki közösségek idegeneknek, köztük moldvaiaknak adják bérbe a havasok „nyári hasznát”. 1733-ban tiltakozást vált ki a szenttamásiaknak az a szándéka, hogy „Hosszúhavasba törvénytelenül molduvai emberek marháit akarják béhozni”. Ez ellen protestált akkor Csikdelne, Csíkszentdomokos, Csíkszentmihály és Csíkszentmihály, de nemsokára majdnem minden községben gyakorlatiá vált a havasok bérbeadása.⁵⁶

Felcsíki megjelenésükkel megközelítőleg azonos időben tűnnek fel a románok *Gyimeslokan*. Majd néhány év, évtized múltán a pásztorok ott is maradnak és letelepednek. A az első rájuk vonatkozó utalás 1716-os datálású, amikor a csíkszentmihályi megyebíró és társai a bükkerdők miatt perlekednek „holmi oláh és magyar zsellérekkel, úgy mint Jakab Jánossal, Bokor Oláhval, Farkas Istvánnal, Kicsin Mikolával, Bartos Mártonnal, Petrás Istvánnal és Petrás Lászlóval”. A Borzsova, Csíkszentmihály és Szépvíz alkotta egyházközség birtokolta a Gyimesloka nagyobbik felét, amelyet részben „külföldieknek”, azaz nem csíkiaknak, hanem a már említett „vagus”-ok kategóriájába tartozó családoknak adtak használatba, akik télire vélhetően visszahúzódtak Moldvába. Az 1721-es összeírás 16 ilyen családról tud. A bérbe vett helyekért a három tulajdonos községnek 5 forintot fizettek. Ezek a bérlők

állattartók, juhsgazdák voltak, részben moldvai románok, de vannak köztük ugyanonnan származó magyarok is. A gyimesloki, szentmihályi és más községbeli kb. 46 „kóbor” család 42 lóval, 78 szarvasmarhával, 1278 juhval rendelkezett.⁵⁷

A gyimesloki román népességről a már említetteken kívül 1750-es, 1760–62-es, 1766–67-es, 1785–86-os és 1799-es iratok is beszélnek. 1766–67-ben például a gyimesloki „hütös bíró” a Tarhavason lakó Braben Tódor volt. Tartós, román többségű kis közösségek jöttek létre a Tatros felső folyása térségében, *Bálványospatakon*, *Rakottyasban* és *Tarhavason*, valamint a Szépvízhez közel fekvő *Bükklokán* (korábban Tatárbükkén) is. Bükklokáról Vasile Paluşant (1762), majd Flóra Sándort (1778) említik. Román családok a Gyimes völgyében máshol is laktak. Együtt éltek, keveredtek a csángómagyarokkal, székelyekkel.⁵⁸

A gyimesloki településekkel nagyjából egy időben keletkezett Csíkszentmihály határában a *Lóvész* nevű hegyi román település. Az 1721-es vagyonfelmérés Csíkszentmihály körzetében 23, latinul „vagus”-nak, kóbornak nevezett családot (köztük több csángót is) talált. Ezek részben a község gyimesloki havasain béreltek kaszálót, legelőt maguknak, részben pedig Csíkszentmihály egyik tizesének, Ajnádnak a szomszédságában, a későbbi Lóvész falu területén. A lóvésziek – a helység pontos megnevezése nélkül – a görög katolikusok 1750-es, valamint az adófizetők 1754-es összeírásában is szerepelnek, állandó lakosokként. Magáról a helységről az első hiteles említés 1757-ből származik, Boros Ferenc felcsíki királybíró tollából: „Molduván Péter és János Lóvész nevű helységben elfogattattak”.⁵⁹

Tíz évvel később, 1767-ben Böjti Imréné Balázs Erzsébet egy per alkalmával így nyilatkozott: „az ajnádi kápolnán fejel ... ép eleven erdőből a néhai atyám *oda telepített oláhokkal irtatta, csináltatta kaszálóvá*, én is holta után aszerint irtottam, pusztítottam”. Ha nem is említi a nevét az új településnek, biztosan a szentmihályi Ajnád közelében lassan megszerveződő Lóvészről és

lakóiról van szó, akik kaszálóvá, szántófölddé változtatták az erdő borította területet.⁶⁰

A következő tanúságtétel maguktól a lóvésziektől maradt 1805-ből: „... ennek előtte bizonyos számú esztendőkkel a mű antecessoraink _elődeink_ árendáltak volt egy darab helységet a Cs. Sz. Mihályi lovas- és gyalogkatona Rátz familiától a Sz. Mihályi határ Lóvész nevezetű helységében, az mely akkor épp, nyers erdő lévén, azután sonyorú kézimunkánk által irtottuk, pusztítottuk szénabéli természetésre nézve”. A Lóvészen megtelepedettek egy része a Rátz familiának bért fizetett a földhasználatért, földesuruknak, Sándor Zsigmondnak pedig dézsmát adtak. (A többiek másoknak tartoztak bérrel és dézsmával.)⁶¹

A tatárok 1694-ben válogatás nélkül elhajtották, és rabbá tették Csíkszentmihály több mint 1000 lakóját. A jobbágyok és zsellérek közül a rabságból nagyon kevesen térhettek haza. Őket nem váltotta ki senki. Ezt követően, 1694 után, a lakosság pótlásának a szándékával telepítettek nagyobb számban idegeneket Szentmihály területére. A faluban 1770-ben is csupán 329 körüli volt a lakosság lélekszáma.⁶²

A Csíki-havasok területén, a Gyimesvölgyétől délre, a „negyed-félmege” havasának szomszédságában, túlnyomórészt szépvízi és szentmihályi részeken, a Sulca-patak völgyében keletkezett kis hegyvidéki falu *Kóstelek*. Alapítói moldvai románok, csángók, kisebb részben csíki székelyek. Bár nagyon gyérek az adataim róluk, mégis nyelvük, néprajzi sajátosságaik alapján jelentős részüket a gyimesi csángók csoportjába kell sorolnom. (Kóstelek helynévként megjelenik az 1769–73-ban készült Jeney-féle katonai térképen is.) Legrégibb adatom 1771-es datálású: „[...] elfogattatván Kós Telekiben Lakott Butukár István fia Demeter és Szirba Vaszilinak fia Péter, ezeket 17-a Junij 1771 által adta Tit. Kis Gergely Hadnagy Úr provinciális [polgári] jurisdictio alá [...] attjok, anyok elszaladott, bement Moldovába.”

1785-ben, egy per során ismét kóstelkieket említenek: „Fr.

Eröss de Borsova contra Theodoram et Ioannem Besan in Kós Telek”.

Benkő Károly Csík-, Gyergyó- és Kászsónszékről írt könyvében (1853) Kóstelek mint görög katolikus vallású és román lakosságú helység jelenik meg. Később lakosságának mintegy fele viszont magyar anyanyelvű és római katolikus vallású. Mivel számottevő arányú újkeletű székely odatelepedésről nem tudunk, a románok pedig ott maguktól semmi módon nem magyarosodhattak el, joggal feltételezhetjük, hogy a település kezdetétől vegyes etnikumú volt.⁶³

Balánbánya Csíkszentdomokos határában és szomszédságában, a Nagyhagymás lábainál, az Olt folyó forrása közelében kialakult helység. Akárcsak Borszéket, Balánbányát sem zsellérek és jobbágyok alapították. Kezdetei az 1790–1802 közötti esztendőkre tehetők. Elöljárói 1864-ben sommásan így jellemezték: „1802 óta ezen név alatt országszerte ismeretes rézbánya. 1850-ben Balánbánya néven külön község lett. Honnan népesedett? Az országból és külföldről.” Lakói Erdély különböző vidékeiről és a birodalom más tartományaiából kerültek a bányásztelepülésre. Akkori lakossága többségében magyar volt. Utána sorrendben a németek, majd a románok következtek. Az utóbbiak száma meghaladta a 100 főt.⁶⁴

Hat falu, Csíkszentdomokos, Csíkszenttamás, Jenőfalva, Karcfalva, Dánfalva és Madaras katonalakossága panasszal járult 1803-ban a széki hatóságok elé. A határőrkatonák amiatt protestáltak, hogy „*az urak, a possessorok Oláhokat és cigányokat kezdetek telepíteni a havasokra.*” Újabb letelepítési hullámmal állunk szemben, mely gazdasági okokra vezethető vissza: a jövedelem emelésének egyik helyi lehetősége, forrása volt ez.

A gyergyói és felcsíki határőr-katonaság háborgatni, zaklatni kezdte a hegyvidéki településeket. Láttuk, hogy korábban (1799) Mikó László gyergyói királybíró a havasok „túlnépesedéséről” szólt. A panasz kapcsán Zöld János felcsíki királybíró folytatott vizsgálatot. Véleménye a hivatalos álláspont s egyben a bevett korabeli gyakorlat hű tükré: „Ezen hat falu példájára más helységek is az Alsó- és Felső Gyimes Lunkai [loki], Békási, Ivánosi és Bélbóri

lakosokat ily módon háborgatni kezdték, s egyebütt is, ahol ilyen zsellérek a Nemesi Rend Protectioja alatt tartózkodnak, melyről azon kívül, hogy a vivum aerarium [kincstár] igen nagyon csonkul, disharmoniat inkább lehet ítélni, hogysesem a communitások hasznát, jövedelmit szaporítaná [...]” Zöld János szerint az eredmény esetleg az lesz, hogy „a bárdolatlan havasi nép rea unván” a zaklatások miatt a földesurakra, lakhelyét elhagyni kényszerül.

Miben látja – a panaszok ellenére – Zöld János a korábban lakatlan havasok benépesítésének hasznát, szükségességét? A földesurak, „kiknek protectiojok alatt élnek [a telepések], tehetségekben is keményedvén, alkalmasabbak lesznek a haza szolgálatára.” Másrészt, „tágasodván s pusztulván a haszonvehetetlen rengeteg erdők az Arenda fiscalis szembetűnőleg szaporodik, gyarapodik [...] a Communitások marhái is biztonságban lesznek [...] fogynak a kártevő vadak. Sokasodván ezen zsellérek nemcsak személyekben, hanem vagyonokban is, az aerariumot [a kincstárat] gazdagítják”.⁶⁵

A katonarend tiltakozása mögött még az állhat, hogy a havasi telepésekre mind a községek terheinek viselésében, mind az állami adó fizetésében kevésbé lehetett alapozni. Ugyanakkor a lakosság növekedéséhez képest szűknek kezdett bizonyulni a községek által addig használatban lévő legelők, kaszálók, erdők területe. Tagadhatatlan viszont, hogy a XVIII-XIX. századi telepítéseknek nem csupán a helyi nemesség és a birodalom látta hasznát, hanem a csíkszéki közösségek nagyobb része is. Zöld érvelése alapján állítható, hogy *a birodalom adópolitikája, adózási rendszere, a nemesség növekvő anyagi igényei ösztönözték leginkább a pásztor-nép letelepedését, letelepítését a Csíki- és a Gyergyói-havasok területén.*

3.

Alcsíkon a XVII. század második felében újabb, addig ismeretlen nevek jelennek meg a protokollumokban. 1665-ben tanúként hallgatják ki a Szentkirályon tartózkodó Lopsa Ferencet és feleségét,

valamint a fogarasföldi 22 éves Oláh Rádulyt, a bánkfalvi Kovács Péter pásztorát. Valamivel később ugyanott a Szentkirályon lakó Pentelye Demeter (1671), valamint a Szentsimonban tartózkodó, Hermányból érkezett Komparat (Cumpárat?) János (1673) nevét említik. 1675-ben az ugyancsak szentsimoni Damokos Gergelyné részéről az a vád éri „az detentus [letartóztatott] Bonta Ráduly, Tulit Jantsi, Juga János és Gergely János” nevű embereket, hogy részesek Damokos Gergely halálában. Ők azt válaszolják, hogy „3 más oláh cselekedte”. A vádlottak egy részének a neve a korábbi csíki iratanyagban ismeretlen.⁶⁶

Henter Benedek alcsíki királybíró 1685-ben úgy ítéli meg, hogy a detentus (rab) „stephanesti Codin Rác András ezüstportékáit nem igaz úton szerezte, amikor kijött, semmije sem volt”, mégis „hamar juhokat szerzett magának”. A vádlott viszont azzal érvel, hogy azok a „bonumok” reá az atyjáról maradtak, juhait pedig a Moldvából kihajtott lónak az árából vásárolta.⁶⁷ Az 1680-as években Csíkszentmártonban Cseke János panaszt emel Szabó Mihály Deák alcsíki nótárius ellen, hogy „miolta Molduvából dormánfalvi Vaszily Máté leánya, Ilona kijött”, Cseke Jánost szolgálta, jobbjágyul neki ígérkezett, most mégis Szabó Mihálynak szolgál. Emiatt a panaszló igazságtévést, „törvényt kér”.⁶⁸ Ugyancsak az alcsíki királybíró 1682-ben azzal vádolta Arszani Jánost, hogy „publicus malefactor” (közönséges gonosztevő). A vádlott védekezése így hangzott: „mióta Csíkban lakik, jámborul viselte magát. (Vagyis nem túl régen, felnőtt korában költözött Csíkba.)⁶⁹

Az alcsíki peres jegyzőkönyvek őrizték meg 1685–86-ból Moldvai Oláh István, János, Tódor és Vaszi nevét. Az elsőét azért, mert elszőkött feleségét keresvén „kóborgott”. Az utóbbi három azonban „Városfalván” (inkább Urasfalván –Szentsimonban!) orgazdához járt. Nevük szülőföldjüket, eredetüket is jelzi.⁷⁰

Csatószezen 1691-ben tanúként hallgatják ki Péter András két jobbágyát, Tatrosi Vaszilt és feleségét, Margitot. Moldvai származásuk minden kétség fölött áll.⁷¹

II. Rákóczi György lengyelországi (1657) hadjáratát a török

porta 1658 nyaratól büntető expedíciók sorával torolta meg.⁷² A pusztítások nyomán keletkezett népességihiányt, munkaerőhiányt az erdélyi földesurak a két román fejedelemségbeli lakosok letelepítésével igyekeztek pótolni. Ez magyarázhatja az erdélyi országgyűlésnek 1689-ben Radnóton hozott döntését: „*Mivel az regius fundusra telepedett oláhok a szász papoknak az ő fundusokról azelőtt járnai szokott bért szintén úgy beszolgáltatják, mint midőn az ő helyeken szászok laktanak [...] végeztük azért kegyelmes urunk, nagyságod kegyelmes Consensusából, hogy hasonlóképpen a vármegyékben és székelységen, az mely oláhok oly fundusokra telepedtenek, az holott annak előtte a magyar papnak bért adni szokott magyarok laktanak, legalább annyi béradással papnak, mesternek tartozzanak, amennyivel azon helyben azelőtt lakott magyar ember tartozott.*”⁷³

A forrásokból ítélve a XVII. század végén, de a XVIII. század elején és közepén is Csíkszékből a moldvai munkaerő-kínálat elég jelentős volt. Amint erről a misszionáriusok jelentései is tudósítanak, Moldvában a pusztulás – teljesen érthető okokból – még súlyosabb és főleg sűrűbben ismétlődő volt, mint korábban Erdélyben. A népesség az állandó török–tatár dúlások, lengyel és kozák portyázások, valamint a pestis miatt megfogyatkozott, egész falvak néptelenedtek el. Sokan az erdőbe, Podóliába vagy Erdélybe menekültek. A súlyos adózás is elvándorlásra készítette a lakosság egy részét.

A kútnári katolikus pap, Berkuce Baptista János írja, hogy tíz évvel korábban még 10 000 római katolikus élt a fejedelemségben, s közülük 1692-re háromezren ha maradtak. Ezek a csapások természetesen nem csupán a katolikusokat sújtották. Az elmenekült moldvai lakosság csak 1702 körül kezdett visszatérni szülőhelyére. Egyesek viszont maradtak a bujdosás kényszere nyomán választott új lakóhelyükön, ismét mások pedig rövid időn belül újból Csíkba jöttek.⁷⁴

1708. november 17-én „Bánkfalvi Antal Balázs, Péter István és menasági [!] Lukács Bálint [...] primipilusok [lófők] [...] Bocskor János uram companiajában lévők [...] mikor valának Szereda

Városába, János Mihály uram házában [...] jövének mielőtt Bocskor János uram, urunk ő felségének egyik companias capitánya... Más részről Molduai Simon [és] Andronich György. Jelentvén, hogy ők ez hazában senkinek sem jobbágyai, zsellérei [!] nem volnának, mivel ennek előtte atták volt Sándor Mihály uram keze alá magokat, de az üdő változása mián Sándor Mihály uramnak is ki kellett ez hazából bujdosni, most pedig semmi bizodalomuk nem lévén, azért az hazából el akarván menni [...] szabad jó akaratukból magokat [...] Bocskor János uram [...] keze alá adák”.⁷⁵

(Molduai Simon és Andronich György esetében nem tudni teljes bizonyossággal, hogy moldvai románok-e, avagy más etnikumúak, esetleg csángók?)

Következzen a továbbiakban néhány részlet egy 1710. augusztus 31-én lejegyzett csíkszentmártoni tanúkihallgatásból:

„4. Tudod-e bizonyosan, vagy hallottad-e, hogy Vaszily Timár, ki most Szentmártonon az néhai Mihály Imre árvája házában lakik, mikor elsőben Molduából kijött volt az néhai Szabó Mihály Deák uram jószágába [...]” ment?

17. Tanú Simó János de eodem, falconista [solymár] Ann[orum] 60 [...] Tudom azt is bizonyosan mikor a *Balog Janos házába sok molduai oláh szálla*, ez a kérdésben forgó Timár is akkor szálla oda [...] de magától hallottam hogy ő néhai Szabó Mihály Deák Uramnak kötötte magát jobbágyul, míg ezen a földön lakik. Kozmáson, Háromszéken, Szentléleken is Szabó Mihály Uram neve alatt [volt], most látom: Kelemen Deák Uram tartja kezit rajta”.⁷⁶

Lukács Mihály kászoni születésű szentmártoni, majd kozmási plébános *Album*ában több jobbágykötés található. Az éhínség és a pestis idején, 1719-ben a Brassó vidékéről elkerült Oláh Miklós kovácmester „ilyen példa nélkül való éhségtől viseltetvén... adá magát, feleségit, gyermekeit örök jobbágyságra ökegyelmének” Lukács Mihálynak. 1723-ban Homoródkarácsonyfalváról elszármazott „jövevény Oláh István ifjú házasember mind maga, mind

gyermekai képében... földesurul választván... adá s köté magát sellérül életiig említett Lukács Mihály Úrnak.”⁷⁷

A XVII. század végén és a XVIII. század elején Csíkszentgyörgyön is kialakult egy kis román közösség. 1717-ben Antalfi János plébános 906 lelket vagyis 204 családot számlált össze. Ebből 753 lélek székelymagyar, 32 család (153 személy) pedig román volt. Ez az utóbbi szám a községbeli össznépesség 16,88%-át adta. A Bethlen-féle lustra alkalmával a fejedelmi komisszáriusok ugyanitt 207 családfőt találtak. Akkor haton voltak román nemzetiségűek, akik a település családfőinek 2,98%-át alkották. Az említett hat férfi a zsellérek rétegébe tartozott. Őket, akárcsak az 1614-ben nyilván tartásba vett zsellérek jó részét, a fennebb ismertetett okokból az újonnan betelepülők közé számítottam. Csíkszentgyörgyön tehát, az 1614 és 1717 közötti időszakban, *mialatt a lakosság összlétszáma fogyott, a románok száma több mint ötszörösére nőtt.* A Bethlen-féle lustrához képest a fennebb tárgyalt időszakban újabb, addig ismeretlen román családnevek jelennek meg: Arbonás, Barbuly, Besán, Bunik, Györgyicze, Porinta, Pusztulác, Posztuly, Száva és mások.⁷⁸

A Csíkszentgyörgyre irányuló jelentősebb méretű román betelepülés korára, az érkezők származási helyére egy 1691-es peres irat világít rá: a fogoly Oláh Arbonás Vaszily, Keresztes Mátyás és Barabás György ellenében, akik őt büntett elkövetésével vádolták, jámborságát hangoztatja: „[...] a ménest nem ő lopta el, esztenát sem vert fel”, a Moldvában viselt dolgaiért pedig a vajdától gráciát (kegyelmet) kapott. Kérésére, ártatlanságát bizonyítandó, 1691. június elsején tíz, Csíkszentgyörgyön tartózkodó román jobbágyot hallgattak meg. A jobb megértés szándékával idézem bővebben a jegyzőkönyvet:

1. tanú: Oláh Máté Tódor, 50 éves, Fitz Bálint jobbágya: „Én soha ennek az Arbonás Vaszilynak latorságát nem tudom, nem-hogy ménes lopását tudnám ...”
2. Pentele Demeter, 50 éves, Petki Dávid jobbágya...
3. Besán László, kománfalvi, 36 éves, Tompos István jobbágya...

4. Oláh Mihály „de eodem” (vagyis ugyanoda való, ahová a 3. tanú, ő is kománfalvi!), 26 esztendő, Fitz Bálint jobbágya...
5. Oláh István, „de eodem”, 23 éves, Fitz Bálint jobbágya...
6. Száva Oláh Gergely „taszlai” (tázlói?), 30 éves, Miklós Balázs jobbágya...
7. Arbonás András, kománfalvi, 19 éves, Tompos István jobbágya...
8. Sován (esetleg Iovan?) István, kománfalvi, 30 éves, „a pálfalvi vitézlő Mátéh Imre jobbágya”...
9. Besán Gábor, „de eodem”, 36 éves, Fitz Bálint jobbágya...
10. Oláh Jánosffi János, „de eodem”, 25 esztendő, „vitézlő Gál Imre jobbágya.”..

Az első két tanú származási helyét nem tudjuk pontosan megállapítani. *A vádlottnak és még nyolc tanúnak viszont bizonyosan Moldva a szülőföldje*, és pedig Kománfalva és Tázló. Nemrég költöztek Csíkba. Ha évtizedek óta Csíkszentgyörgyön laktak volna, illetőségi helyükként nem Kománfalvát vagy Tázlót jelölték volna meg. Korukat tekintve, biztosra vehetően többségük házasember. Őket és utódaikat az 1717-es egyházközségi népszámlálás Csíkszentgyörgyön találja.⁷⁹

Az 1717 és 1750 közötti években Csíkszentgyörgyön a román lakosság számára görög katolikus parókia létesült, amelyhez tartoztak a többi alcsíki faluba betelepült románok is. Az 1787 és 1837 (vagy 1866) közötti esztendőkből egy másik alcsíki faluban, *Lázárfalván* is görög katolikus parókiát alapítottak. Itt 1614-ben 29 ősjobbágy családból vélhetően kettő volt román. 1750-ben görög katolikusként, vagyis románként 63 személyt, 1760–62-ben pedig 19 családot vettek nyilvántartásba. Lázárfalván földesúri telepítés nyomán a XVIII. század folyamán a román jobbágyok száma olyan mértékben gyarapodott, hogy a falu a környék görög katolikusainak vallási központjává vált.

Lázárfalván 1752-ben a viszonylag újabban letelepedett lakosok közé számítható Nedelka Mihály, Korbuly Vaszily, Kláka István és János. 1782-ből a faluban élő két Kelemen testvérről szerzünk

tudomást. „Atyjukat Molduvannak hitták, és Molduvából származott volt, ... fiai 1772. szeptember 9-én kötötték volt magokat jobbágyul néhai Henter Benedeknek”.⁸⁰

4.

A *kászonszéki* peres ügyek protokollumát (1673–1700) tanulmányozva, megfigyelhető, hogy az idő múlásával románok egyre gyakrabban szerepelnek benne. Ritkább esetben feltüntették a bevándorlók eredeti lakhelyét is, nem csupán az etnikumát. Így a felsőfalusi Koncz János 1682-ben „litigál [perel] Bálint Pál uram Arpent nevű moldvai, dormánfalvi [Därmănești] oláh jobbágyával”. A kászoni királybíró 1686-ban eljárást indít Oláh Ráduly ellen, mert kiderült, hogy az a kanca, melyet Bernád Lőrincnek eladott, lopott jószág volt. A gyanúsított azzal védekezik, hogy a lovat Páloson atyjafiaitól kapta. Ő tehát erdélyi román. Tóbi Tamás a kászonyakabfalvi Oláh Sándorral 1686-ban egy erdőlé lánca tulajdonjoga fölött vitázik. Oláh Sándor így védi meg igazát: a lánca az övé, Moldvában is az övé volt, onnan hozta magával Kászonszék. Erre esküt is tett.⁸¹

A csíkszentgyörgyi Füstös István és társai (1687-ben) a kászonyújfalusi Tudocze (Tudose) nevű román embert, valamint az ugyanott lakó moldvai származású Fazakas Gergelyt lopással, rablással vádolták, de Fazakas „feles számú tanúval” bizonyította,⁸² hogy mióta itt lakik, jámborul élt. (Fazakas alighanem moldvai magyar.) 1689-ben több kászoni román embert ért az a vád, hogy lólopásba keveredett. A gyanúsítottak között olyan nevek tűnnek fel, melyekkel azelőtt a Kászonszékben nem találkoztunk: Szalavesz, Posztul, Nagy Posztul, Oláh János, Oláh Gergely, Szalamija stb. Ugyanakkor ér vád egy Molduvai István nevű embert is, akinek neve árulkodik származási helyéről. „Egy bujdosó, imitt-amott latitáló [lappangó, lézengő] Bojér Miklós nevű oláh, lakván Kászonyújfaluban”, elszökött („aufugiált”), mert „adósságot rakott fel”. Bojér sem volt kászoni születésű.⁸³

Már a helyi románság számosabb voltára mutat Kászonszék

1693-ból való erdőóvó intézkedése, amely kimondja: aki kecskét, juhot legeltet az erdőn „se oláh, se magyar fejszét, baltát vagy afféle eszközt ne merészellen hozni, mellyel erdőt pusztíthatna, ronthatna, vagy vághatna, ha valaki oláh, vagy magyar ebben tapasztaltatik [...] érdeme szerint büntetődjék.” Megmaradt a szárhegyi Lázár család kászoni román jobbágyainak 1715-ös összeírása („Nomina jobbagionum Valachorum”): Oláh, Ráduly, Tódor, Torczán, Todorán és Váncsa nevű famíliák szerepelnek benne, akik taxás jogviszonyban álltak a Lázárokkal. Hárman évente két fias juhval, ketten egy-két juhval, a többiek fél-fél tömlő turoval tartoztak a földesúrnak. Kászonban később is román családok adták a pásztornemzetségeket. Elismerten jól értettek az állattartáshoz, különösen a juhtenyésztés terén jeleskedtek.⁸⁴

Az egyik kászoni tízesben talán már a XVIII. század közepe táján a románság többségbe került. *Dobolyban* az 1750–1762 közötti években görög katolikus parókia létesült és templom épült. 1666-ban, 1674-ben már hallunk a falurészről: „Imperi alias Dobolj”. Akkor egy székely lakosáról szóltak. 1769-ben „Imperfalván Doboj nevű tízesben” lakó Arpint Karácsonról írnak. A már idézett Jeney-féle (1769–1773) térképen is fellelhető a Doboly nevű helység.⁸⁵

A moldvai Dormánfalváról történt számos beköltözés nyomán Kászonban Dormán nevet viselő utca is kialakult, mint ahogy Dormánfalván is létezett magyar falurész.

Kászonzsónfalusi Balási József földbirtokos, a szék jegyzője, 1713-ban kérdést intéz Alcsíkszék (vagy Csíkszék) vezetőihez. Levele a Kászonzsónba irányuló román betelepítés egyik érdekes vonatkozásához kapcsolódik: „...*hogya volna a [Nemes] Székben olyan végzése, hogy az Moldvából ide jövő sellérek obligálván magokat valaki[ne]k, az után vissza menvén Moldvába, és ismég ki jövőn, másnak obligálhatyá[k]e, ma[ok]ot a vagy nem...*” Azért tájékozik e kérdésben, mert „...itt [Kászonzsónszékben] olyan Szék végzése nincsen, hanem történt olyan dolog, hogy *néhai Bernád Lőrincz Uram[nak]k Selléri el menvén Moldvába s ismég vissza jövőn*

obligáltak magokat Apám Uram[na]k, minthogy pedig el menetelek előtt Bernád Lőrincz Urame voltak, törvény Szerént Visza nyerte őket Apám Uramtól, kik most itt lak[na]k”. Nemezszer találkoztunk ezzel a jogszokással: Csíkba jött moldvaiak zsellérnek, jobbágnak kötötték itt magukat, azzal a feltétellel, hogy joguk legyen Moldvába visszatérni. Többben is éltek e jogszokással, de a hazatértek közül sokan újból Csíkba jöttek. Amint Pataki József és Imreh István kiderítették, 1714-ben a moldvaiaknak ezt a jogát belefoglalták a csíki konstitúcióba, a szék határozatába is, de már a XVIII. század közepe tájától számítva gyakorlati alkalmazásáról nincsen tudomásom.⁸⁶

Az erdélyi guberniumhoz még 1799-ben is olyan hírek, panaszok jutottak el, hogy Kászsónszékben nagy számban idegen jobbágyok lappanganának. A helyi hatóságok válasza az, hogy semmi konkrétum birtokában e tekintetben nincsenek.⁸⁷

A XVIII. század közepének csíkszéki román népessége

1748-ból és 1750-ből több összeírás, statisztika maradt fenn. 1750-ben Petru Aron görög katolikus vikárius összeíratta csíkszéki híveit, akik a szépvízi esperességhez tartoztak. Ugyancsak 1750-ben készült az országos adóösszeírás. Végül a görög katolikus híveket Buccow tábornok utasítására 1762-ben is számba vették. Az alábbiakban megpróbálom összesíteni a különböző statisztikákból nyert adataimat.

Csík- és Kászsónszék görög katolikus vallású népessége

Sz. A falu neve	1750				1762			
	Lélek- szám	Temp lom	Pap	Kán- tor	Csa- lád	Temp- lom	Pap	Papi- lak
1. Szépvíz	143	1	1	1	19	1	1	-

2. Szentmihály								
-Ajnád (Haj nád)	213	-	-	-	45	-	-	-
3. Vacsárcsi (Vecseres)	21	-	-	-	11	-	-	-
4. Rákos	57	-	-	-	16	-	-	-
5. Madéfalva (Mátéfalva)	21	-	-	-	6	-	-	-
6. Csicsó	78	-	-	-	24	-	-	-
7. Bozsóva (Birzsova)	8	-	-	-	2	-	-	-
8. Tapolca (Toplicza)	43	-	-	-	9	-	-	-
9. Somlyó (Somlyon)	21	-	-	-	1	-	-	-
10. Csomortán	51	-	-	-	6	-	-	-
11. Pálfava	24	-	-	-	6	-	-	-
12. Delne (Délnya)	5	-	-	-	7	-	-	-
13. Szentmiklós	40	-	-	-	9	-	-	-
14. Szentgyörgy	178	1	1	1	22	1	2	-
15. Menaság								
(Ményes Ág)	17	-	-	-	5	-	-	-
16. Bánkfalva (Bánfalva)	51	-	-	-	8	-	-	-
17. Szentmárton	48	-	-	-	8	-	-	-
18. Csekefalva								
(Csekafalva)	10	-	-	-	7	-	-	-
19. Kozmás	23	-	-	-	7	-	-	-
20. Lázárfalva	63	-	-	-	19	-	-	-
21. Tusnád (Tosnád)	32	-	-	-	6	-	-	-
22. Verebes (Berebes)	20	-	-	-	1	-	-	-
23. Csatószeg	21	-	-	-	9	-	-	-
24. Mindszent	11	-	-	-	1	-	-	-
25. Zsögöd (Zsiget)	26	-	-	-	14	-	-	-
26. Szentkirály	50	-	-	-	15	-	-	-
27. Szentimre								
(Szent Imbre)	54	-	-	-	22	-	-	-
28. Kászon	323	-	-	-	78	1	2	-
29. Kászonújfalu	110	-	-	-	8	-	-	-
30. Szentdomokos	258	1	1	1	36	1	2	-
31. Szenttamás	78	-	-	-	20	-	-	-
32. Jenőfalva (Inyefalva)	47	-	-	-	9	-	-	-
33. Karcfalva	26	-	-	-	5	-	-	-
34. Dánfalva	38	-	-	-	11	-	-	-
35. Madaras (Madaraz)	47	-	-	-	19	-	-	-

36. Gyimes	271	1	1	1	xx	-	-	-
Összesen	1842	4	4	4	351	4	7	-

Gyergyószék

S A falu z. neve	1748			1750			1762			
	Csa- lád- szám	Lé- lek- szám	Lé- lek- szám	Temp lom	Pap	Kán- tor	Csa- lád szám	Temp- lom	Pap lak	
1. Gyergyó- szentmiklós	41	214	-	-	-	-	58	-	1	-
2. Ditró	57	208	300	-	-	-	38	-	-	-
3. Remete	12	61	62	-	-	-	10	-	-	-
4. Alfalu	43	191	286	-	-	-	50	-	-	-
5. Szárhegy	20	109	104	-	-	-	19	-	-	-
6. Tekerő- patak	10	43	-	-	-	-	2	-	-	-
7. Újfalu	16	74	54	-	-	-	15	-	-	-
8. Csoma- falva	14	52	71	-	-	-	15	-	-	-
9. Vasláb	38	163	184	1	1	1	32	1	2	-
10. Vár- hegyalja	20	89	90	1	2	1	17	1	3	2
Összesen	271	1204	1151	2	3	2	256	2	6	2

(Az 1762-es kimutatásban Gyimes és Szépvíz együtt szerepelnek. Hiányzik Gyergyószentmiklós és Tekerőpatak 1750-es statisztikája!)

Az 1748-as statisztika elkészítői, Bereck János és Lászlófi András megjegyezték: „a conscribált oláhok nagyobb részint mind Moldvából és külső vármegyékből való jövevények és nem is unitusok, alig vagyon egész Gyergyóban húszig való szántó-vető oláh a vaslábiakon kívül”. Az összeírók szerint a konskribált románok a falvakban szétszórtan, leginkább pedig a hegyekben és erdőkben laknak.⁸⁸

Az egész Csíkszékben 1614-hez képest 1750-re a román lakosság több mint 18-szorosára nőtt. A jelenség Gyergyószékben volt a

legszembetűnőbb, ahol 1614-hez viszonyítva a román etnikum – mint láthattuk: betelepedés folytán – XVII. század eleji lélekszámának több mint 70-szeresére növekedett.

A „székely nemzet” nevében 1738-ban ennek képviselői adózási tervezetet dolgoztak ki, melyben meghatározták a jobbágy fogalmát, helyzetét is: „Az jobbágyokon... értetnek örökös Jobbágy házhelyeken, örökös falu terhit supportáló, marhás, állandó emberek, akár Magyarok, akár Oláhok, *nem pedig Havasalföldről, Molduvából, vagy máshonnan pro tempore commoráló Sellérek*”. Azok a románok tehát, akik a XVIII. században ide érkeztek, és itt telepedtek meg zselléreként, szolgálkként, kezdetben ideiglenes státussal tartózkodtak itt.⁸⁹

Azt nem állíthatjuk, hogy a vándorlás csupán egyirányú lett volna. A II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc idején (1703–1711) elszenvedett kudarckok hatására, 1717–1718-ban a természeti csapások, a szárazság és éhínség miatt, majd 1763–64-ben, a székely határőrség szervezése idején a katonai szolgálat elől a székely székekből ezrek menekültek a moldvai fejedelemségbe. És ezek csupán a legnagyobb hullámok. A kivándorlók, menekülők nagy részét viszont ezekben az esetekben székelyek alkották és nem románok, mint ahogyan például Dumitru Márтинаș elképzelte.⁹⁰

A Csíkszékben megtelepedett románok ott, ahol léteztek saját, önálló (autonóm) közösségeik, nem olvadtak be a székelységbe. Egyes XVII-XVIII. század folyamán keletkezett falvaik mind a mai napig fennmaradtak. Beolvadásra kisebb-nagyobb mértékben azokban a falvakban került sor, amelyekben a különböző korszakokban, különböző hullámokban ideérkező román csoportok elvegyültek a nagy többségben lévő székelyek között.

Az 1787-es felmérés adatai

Felsőbb utasításra Betzman Johann (?) hadnagy, Kálnoki Jeromos és Zöld János (ez utóbbi akkor csíki szolgabíró volt) jelentést állított össze a csíki és a gyergyói görög katolikus parókiák

jövedelméről, a templomaik állapotáról, a családok, hívek számáról. Főbb adataikat, megtartva a települések általuk megjelölt sorrendjét, e helyen közlöm.

<i>Sz. A parókia megneve- zése</i>	<i>A templom állapota, férőhely</i>	<i>A paró- kiához tartozó falvak sz.</i>	<i>Csa- lád- szám</i>	<i>Lé- lek- család- szám</i>	<i>Átla- gos létsz.</i>
1. Szépvíz	Fatemplom, gyenge; 90	13	85	547	6,43
2. Gyimeslok	Kis fatemplom; 70	„A hegyek- ben lakók” („In alpibus”)	62	504	8,12
3. Szentgyörgy	Fatemplom; 300	16	58	450	7,75
4. Szentdomokos	Gyenge fatemplom; 80	6	74	535	7,22
5. Vasláb	Jó tágas fatemplom	-	50	402	8,04
6. Várhegyalja	Jó tágas fatemplom	5	101	534	5,28
7. Gyergyószent- miklós	Tágas, de rosszul födött fatemplom; 100	7	105	569	5,41
8. Gyergyóbékás	Új, kényelmes fatemplom; 80	„A hegyek- ben lakók” („In alpibus”)	89	435	4,88
9. Kászon	Fatemplom	5	kb. 90	kb. 450	5,00
Összesen		54	714	4426	6,19

1750-ben Csíkban, Gyergyóban és Kászonban mintegy 3250 görög katolikust jegyeztek fel. 37 év múltán Zöld Jánosék ugyanannak az egyháznak a hívőiként ugyanitt 4426 lelket találtak.

A kászoni románok családszáma és lélekszáma felbecsülés eredménye, mivel a kimutatásból Kászon hiányzik, ezért az 1750-es, az 1760–62-es összeírásra, valamint egy 1781-es panaszlevél tartalmára alapozva állapítottam meg a lehetséges családlétszámot és összlélekszámot. A görög egyesült vagy, görög katolikus tehát nagyjából román nemzetiségű népesség a 37 évvel korábbihoz képest 1176 lélekkel, vagyis több mint egynegyedével szaporodott, ami aligha történhetett a természetes szaporulat útján. Különösen a gyimesloki, a vaslábi, a szentdomokosi és a szentgyörgyi parókiák

esetében mutatkozó, a szokásos természetes 4-5 fős átlagos család-létszámtól erősen eltérő átlagszámok ejtenek gondolkodóba. Két esetben pedig pontosan tetten érhető a „zavaró körülmény”. Gyimeslokon, a mai Gyimesvölgyében az 1786-7-es népszámlálás idején 507 lakost írtak össze. Ez a szám magába foglalja mind az ottani római katolikus vallású csángómagyarokat és székelyeket, mind pedig a görög katolikus románokat. Hogyan lehet az, hogy az 1787-es év vége felé csupán a görög katolikus lakosság 504-es létszámot mutat? Hiszen a következő évtized végén már a római katolikusok voltak ugyanott csaknem ugyanannyian! Hasonló jelenségre lehet figyelni Vaslábban is, ahol az említett népösszeírásakor 39 családfőt és 270 lelket számláltak. Hogyan történhetett meg, hogy rövid időn belül e gyergyói faluban a családfők száma 50-re, a lélekszám pedig 402-re emelkedett?

Elképzelhető, hogy a románok létszámának növekedésének ugrás-szerű, természetes szaporulattal nem magyarázható növekedésének forrása ismét Moldvában keresendő: 1787 nyarán orosz-török háború robbant ki, melybe Oroszország oldalán Ausztria is belépett. Hogy ez az új konfliktus idézett-e elő váratlan népmozgást Erdély és Moldva határvidékén, netán a Horea-féle parasztfelkelés elfojtását követően érkeztek nagyobb számban románok Csíkszékbe, erre jelenlegi ismereteink alapján nehéz volna pontos válasszal szolgálni. E szokványostól eltérő demográfiai jelenségre a jelentés összeállítói nem tettek semmilyen megjegyzést, így egyelőre csak találgatásokra szorítkozhatom. Feltüntették ellenben – mint már jeleztem – minden görög egyesült parókia évi jövedelmét. Kis jövedelmű, szegény egyházközségek voltak. A jelentéstevők javasolták – ezt pedig csak felsőbb sugallatra, netán utasításra tehették –, hogy az egyházközségek bevételeit állami, kincstári alapból egyenként 150 rhénes forintra kerekítsék fel. Ők Szépvízen évi 102, Gyimeslokon 122, Szentgyörgyön 123, Szentdomokoson 110, Vaslábban 124, Várhegyalján 125, Gyergyószentmiklóson 112 rhénes forintnyi kiegészítést láttak megfelelőnek. (Vaslábban így is csupán 143 rhénes forint a kiegészített összeg!) Békás esetében ezt így

fogalmazták meg Zöld Jánosék: „Proventus stolaris aequae ac caperialis e Rfl. 38 quibus superaddandos et clementer adhuc applaudandos esse judicemus Rfl. 112!” (A stóla- és a kepepéz 38 rhénes forint, ehhez úgy ítéljük, hogy hozzáadandó a kegyesen felemelt összeg, amely 112 rhénes forint!)⁹¹

Már szóltam Gyergyóalfaluról, mint olyan gyergyói községről, ahol 1614-ben csupán 1-2 román nevű személy, esetleg család élt. Az 1670. évi összeírásban 3 román ember: Bokor Oláh, Farkas Oláh, Oláh Mihály nevével találkozunk. A gyergyószéki románok 1748-as jegyzékén Alfaluban 40 román családot és 191 lelket regisztráltak. 38 év múlva, 1785–86-ban, az úrbéri összeíráskor ugyanott 45 román jobbágy- és 18 román zsellércsaládot találtak. Ez a szám 116 év alatt (1670–1786) 31-szeres növekedést mutat. A moldvai román jobbágyok beáramlását – mint erre korábban utaltam – egyebek között a török-fanarióta uralom adópolitikája és önkényeskedései idézték elő.⁹²

A mostoha természeti viszonyairól ismert Csíkszék sem számított ígérget földjének, de itt egy fokkal rendezettebb és elviselhetőbb körülmények uralkodtak, mint Moldvában. A hegyvidéken, havasokon megtelepedetteknek pedig valamivel több szabadság is jutott, mint eredeti hazájukban.

*Csik-, Gyergyó- és Kászonszék lakosságának megoszlása 1850-ben*⁹³

1. Gyergyószék népességének főbb nemzetiségi és vallási mutatói

Sz. A település neve	Össze-	Székely-	Ro-	Ör-	Né-	Ci-	Más	Római	Görög	Más
	sen	magyar	mán	mény	met	gány		kato-	kato-	vallá-
								likus	likus	sú
1. Alfalu	4285	3765	419	47	-	53	1	3867	418	-
2. Csomafalva	2081	1937	127	12	-	5	-	1954	127	-
3. Ditró	3998	3586	264	111	5	30	2	3717	277	4
-Bélbor	628	35	575	-	3	12	3	45	583	-
-Borszék	320	144	67	3	104	2	-	249	67	4
-Salamás	861	54	799	-	-	8	-	54	807	-
-Tölgyes	1240	556	616	40	11	14	3	607	626	7
-Holló	702	117 ⁸	533	2	13	37	-	134	568	-
4. Kilyénfalva	764	756	6	-	-	2	-	758	6	-
5. Remete	3048	2894	11	91	-	52	-	3042	6	-

-Várhegy	1344	17	1283	-	-	44	-	17	1327	-
6. Gyergyó- szentmiklós	5362	3966	89	1144	61	65	37	5217	87	58
-Békás	1024	-	1001	-	2	16	5	2	1017	5
-Zsedánpatak	1344	7	1286	-	7	41	3	11	1327	6
7. Szárhegy	2661	2561	60	11	7	22	-	2597	60	4
8. Tekerőpatak	1658	1489	147	1	-	21	-	1511	147	-
9. Vasláb	756	7	746	-	1	-	2	10	746	-
10. Újfalu	2419	2290	110	14	-	5	-	2310	109	-
-Damok	1136	1	1107	-	5	22	1	3	1129	4
Összesen	35631	24182	9246	1476	219	451	57	26105	9434	92
Százalékban	100%	67,86%	25,94%	4,14%	0,61%	1,26%	0,15%	73,26%	26,47%	0,25%

x Holló falu statisztikájában a magyarok számát Benkőhöz képest eggyel emelem. A vallási megoszlásból következtettem erre.

2. Felcsík népességének főbb nemzetiségi és vallási mutatói

Sz. A település neve	Össze-	Székely-	Ro-	Ör-	Né-	Ci-	Más	Római	Görög	Más
	sen	sen	mán	mény	met	gány		kato-	kato-	vallású
	magyar	magyar						likus	likus	
1. Csikszereda	961	914	-	15	12	14	6	956	-	5
2. Várdotfalva	664	664	-	-	-	-	-	664	-	-
3. Csobotfalva	293	293	-	-	-	-	-	293	-	-
4. Csomortán	442	390	52	-	-	-	-	390	52	-
5. Pálfalva	487	429	58	-	-	-	-	429	58	-
6. Delne	662	662	-	-	-	-	-	662	-	-
7. Borzsova	505	505	-	-	-	-	-	505	-	-
8. Szentmiklós	959	959	-	-	-	-	-	959	-	-
9. Szépvíz	1899	1584	22	293	-	-	-	1877	22	-
-Gyimesbükk	1364	645	707	-	12	-	-	657	707	-
-Gyimes- középlak	776	776	-	-	-	-	-	776	-	-
-Gyimes- felsőlak	742	710	32	-	-	-	-	710	32	-
10. Szentmihály	1769	1583	185	-	1	-	-	1583	185	1
11. Szent- domokos	2070	1943	98	3	3	20	3	1969	98	3
-Balánbánya	784	434	102	9	229	-	10	664	102	18
12. Szenttamás	1632	1343	240	-	-	49	-	1392	240	-
13. Jenőfalva	1452	1391	47	-	2	12	-	1405	47	-
14. Karcfalva	732	723	8	1	-	-	-	724	8	-
15. Dánfalva	1907	1810	76	-	-	21	-	1831	76	-
16. Madaras	1532	1466	60	-	-	6	-	1472	60	-
17. Rákos	1229	1188	29	-	-	12	-	1200	29	-
18. Göröcsfalva	436	436	-	-	-	-	-	436	-	-
19. Vacsárcsi	798	789	-	-	-	9	-	798	-	-
20. Madéfalva	1282	1238	39	-	-	5	-	1243	39	-
21. Csicsó	1705	1551	63	12	15	64	-	1635	63	7

22. Tapolca	1	524	1488	5	6	-	25	-	1519	5	-
23. Kóstelek		157	-	157	-	-	-	-	-	-	157
Összesen		28763	25914	1980	339	274	237	19	26749	1980	34
Százalékban		100%	90,09%	6,88%	1,17%	0,95%	0,82%	0,06%	92,99%	6,88%	0,11%

3. Alcsík népességének főbb nemzetiségi és vallási mutatói

Sz. A település neve	Össze- Székely- sen magyar	Ro- mán	Ör- mény	Né- met	Ci- gány	Más	Római kato- likus	Görög kato- likus	Más vallá- sú		
1. Kozmás	1738	1656	54	10	6	12	-	1681	47	10	
2. Csekefalva	1183	1166	6	-	7	4	-	1177	-	6	
3. Szentmárton	1013	982	11	7	-	13	-	1001	7	5	
4. Bánkfalva	1597	1509	31	16	-	41	-	1566	31	-	
-Kotormány	108	108	-	-	-	-	-	108	-	-	
5. Szentgyörgy	1818	1659	139	5	-	15	-	1660	139	19	
6. Menaság	1056	1016	24	-	-	16	-	1027	29	-	
-Menaság- újfalu	384	333	48	-	-	3	-	336	48	-	
-Pottyond		389	382	7	-	-	-	382	7	-	
7. Mindszent	775	759	-	-	9	7	-	763	7	5	
-Hosszúaszó		78	78	-	-	-	-	78	-	-	
8. Szentlélek	370	367	-	-	-	3	-	370	-	-	
-Fitód		302	295	-	-	7	-	302	-	-	
9. Zsögöd	907	854	25	-	-	28	-	881	25	1	
10. Szentkirály	1696	1593	69	-	-	34	-	1627	69	-	
11. Szentimre	1960	1917	11	10	-	22	-	1949	11	-	
12. Szentsimon	1461	1442	9	-	-	10	-	1452	9	-	
13. Csatoszeg	1016	994	9	-	-	13	-	1007	9	-	
14. Verebes	396	379	13	-	-	4	-	383	13	-	
15. Tusnád	1696	1648	17	2	-	28	1	1678	17	1	
16. Tusnád- újfalu		406	389	4	-	-	13	-	402	4	-
17. Lázárfalva		801	542	259	-	-	-	-	542	259	-
Összesen		21150	20068	736	50	22	273	1	20372	731	47
Százalékban		100%	94,88%	3,47%	0,23%	0,10%	1,29%	-	96,32%	3,45%	0,22%

4. Kászonszék statisztikája. 1850

Sz. A település neve	Össze- Székely- sen magyar	Ro- mán	Ör- mény	Né- met	Ci- gány	Más	Római kato- likus	Görög kato- likus	Más vallású	
1. Kászonújfalva	1981	1837	140	-	-	4	-	1841	140	-
2. Jakabfalva	1329	1084	213	-	-	32	-	1090	239	-

3. Imper	1072	847	190	-	-	35	-	854	218	-
4. Altíz	1092	973	75	2	-	42	-	996	96	-
5. Feltíz	1431	1157	254	-	-	20	-	1157	274	-
Összesen	6905	5898	872	2	-	133	-	5938	967	-
Százalékban	100%	85,41%	12,62%	0,02%	-	1,92%	-	85,99%	14%	-

5. Nemzetiségi összesítő statisztika: Csík-, Gyergyó-, Kászonszék. 1850

Összesen	Székely magyar	Román	Örmény	Német	Cigány	Más
92449	76062	12834	1867	515	1094	77
100%	82,27%	13,88%	2,01%	0,55%	1,18%	0,08%

6. Felekezeti összesítő statisztika: Csík-, Gyergyó-, Kászonszék. 1850

Összesen	Római katolikus	Görög katolikus	Más
92449	79164	13112	173
100%	85,62%	14,18%	0,18%

Csíkszékben a lakosság összlétszáma a Bethlen-féle összeírás idején nem haladhatta meg a 23 000 főt. 1850-ben a népesség elérte a 92 449-es lélekszámot. Ez a szám nagyjából az 1614-bélinek a négyszerese. 1850-ben a románság létszáma 12 834 fő. Az egész szék területén a román etnikum a XVII. század eleji lélekszámának több mint hetvenszeresére növekedett, Gyergyószékben viszont ez a növekedés mintegy ötszázszoros.

Jegyzetek

1. – Demény Lajos: *A fejedelmi székely politika és a székelyföldi népesség ősszírása (1575-1627)*. In: *Székely oklevéltár*. IV. Új sorozat. Kv., 1998. 7. Teljességgel egyet lehet érteni azzal a megállapítással, hogy az 1614-es összeírásban „a románok csaknem kizárólagosan, mint frissen megtelepedett jövevény, (a fogalmat a forrás használja a latin advena, vagy a magyar jövevény változatában) zsellér vagy jobbágy elemként jelentek meg”. És szolga elemként is tesszük mi hozzá.
– Imreh István–Pataki József: *A székely falu gazdasági-társadalmi szerkezete a XVI. század végén és a XVII. század elején*. In: *Székely felkelés 1595–1596*. B., 1979. 146–190.
– Ioan Ranca: *Românii din scaunele secuiești în antroponimele din conscripții*.

II. 1567-1850. *Scaunul Ciuc, Giurgeu, Casin*. Târgu Mureș, 1997. VIII., XIX., XXI., XXII., XXXIII., XLI., XLIX., LIX. Ilyeneket ír, idéz: „Alte mărturii ale originii etnice românești a așezărilor din sud-estul Transilvaniei” (VIII.) („A délkelet-erdélyi települések román etnikai eredetének egyéb bizonyítékai, tanúságai”) „Situația și statutul lor în secuime din sec. IX-XIV, în ciuda penuriei izvoarelor reiese din eminenta lucrare a exegetului romanității siculice I. I. Russu Români și Secuii (1990)...” XXXI. („A székelyföldi (románok) IX-XIV. századi helyzete és rendtartása kivéüláglik a források hiányos volta ellenére, a székely romanitás (!?) tudósának (szövegmagyarázójának) I.I. Russunak *A Románok és a Székelyek* (1990) című kitűnő munkájából.”.) „În cealalta extremitate... populația cu așezări preponderent românești din fostul scaun filial Giurgeu” XLI. „A másik végét..., a volt Gyergyószékét túlnyomórészt románok által lakott falvak népesítik be.”) – I.I. Russu: *Români și Secuii*. B., 1990. 40-42., 55-58., 60., 81., 115. I. I. Russu azt írja például, hogy 1614-ben sok román élt a Kászon völgyében. *Neveket is idéz, de arról, hogy azok jórészt idegenből jöttek, és ezt az összeírók fel is tüntették, egy szót sem szól! Nem veszi azt sem észre, hogy Csíkszékben 1614-ben román etnikumúak milyen kevesen vannak.*

Orbán Balázsra neheztel a szerző, amiatt, hogy *A Székelyföld leírásában* miért nem foglalkozott bővebben, alaposabban az itteni románsággal: „... ravasz és ámitó (csaló), tisztességtelen, középszerű történész és etnológus, akit nem a történeti igazság, hanem sovén célok foglalkoztattak, érdekeltek.” Ha Orbán Balázs művében, mondjuk 80 százalékban a székelyföldi románsággal foglalkozott volna és 20 százalékban a székely-magyarsággal, akkor I. I. Russu is bizonyára meg lett volna elégedve!

I. I. Russu, anélkül, hogy alaposabban utánajárt volna, akárcsak Ștefan Pascu akadémikus (Voievodatul Transilvaniei. I. Kv., 1971. 34.) „kinyilatkoztatja”, hogy mind a XII-XIII., mind a XVII-XVIII. században minden székelyföldi faluban élt egy román réteg, amely faluközösségben, kenéségben volt szerveződve. Ezeket a közösségeket azonban a székely-magyar feudalizmus jobbágysorba döntötte. Külföldi forrásra hivatkozva I. I. Russu azt állítja, hogy a XVI. század második felében a székelyföldi románok nem beszélték a magyar nyelvet. Ennek, ha a leírás igazat írt, egyetlen magyarázata az, hogy akik akkor nem tudtak magyarul, azok *újonnan betelepültek voltak.*

A könyv szerzője tagadta Tóth Zoltán alaptételét, miszerint Moldvából, Havasalföldről és Fogaras földjéről jöttek volna a székelyek közé a románok. A székelyföldi románokat, állítja Russu, a bevándorlás nem gyarapította olyan mértékben, hogy az megmenthette volna az „őshonos románságot” a beolvadástól. (Lásd a 39-41., 47., 55-58., 81., 115. oldala-

kat!)

- Takács Éva: *Csik-Gyergyó-Kászonszék személynevei a XVII. század elején*. In: Nyelvészeti tanulmányok. B., 1983. 110-177.

- Kolozsvári Állami Levéltár. (KÁLt.) F. 16/56. sz. Székely láda: *Urbarium Gab. Bethlen. MDCXIV*.

- A legtöbbször a Csik-, Gyergyó-, Kászonszék székely területi-önkormányzati egység megnevezés helyett a rövidebb *Csíkszék alakot használok*.

- Székely oklevéltár. IV. k. Új sorozat. Kv., 1998. 488-546.

2. Demény Lajos: i. m. 7.

- Imreh István-Pataki József: i.m. 176-177., 186-188.

- Takács Éva: I. m.: 110., 111., 113., 115., 117., 121., 128-129., 132., 163., 171., 176. A tanulmány szerzője a Bethlen Gábor-féle összeírásból 4488 személy nevét elemezte (110., 132.), míg Imreh István és Pataki József 4555 férfit, családfőt talált az 1614-ben kelt Csik-, Gyergyó- és Kászonszék összeírásában (186-188). Mi ezt az utóbbi számot vettük alapul.

- KÁLt. F: 16/56. Székely láda.

3. SzOkl. IV. Új sorozat. Kv. 1998. 28., 547., 562.

Demény Lajos véleménye szerint az udvarhelyszéki zsellérek, nincstelének jegyzéke későbbi évtizedek valamelyikéből maradt fenn.

4. - Imreh István-Pataki József: i. m. 186-188.

- Egyed Ákos: *Falu, város, civilizáció*. B., 1981. 34-38., 102-106., 112-113.

- Iorgu Iordan: *Dictionar al numelor de familie românești*. B., 1983.

- Kázmér Miklós: *Régi magyar családnevek szótára*. XIV-XVII. század. Bp., 1993.

- Vasile Lechințean: *Români din scaunele secuiești la 1614*. In: Angustia. I. Sfântu Gheorghe-Cluj-Napoca. 1996. 93-126. „Majoritatea românilor nu demult stabilită în scaunele secuiești...” („A románság többsége nemrég települt meg a székely székekben.” 95.) Ezzel az állítással egyetérthetünk.

- Primpilus - székely lófő, lovaskatona. Pixidarius - székely gyalogkatoná, libertinus - szabados, felszabadított székely. Ahhoz, hogy valaki lófő, gyalogkatoná avagy libertinus legyen székely örökséggel, „üléshellyel, gyűkerrel”, jószággal és a hozzátartozandókkal kellett, hogy rendelkezzen. Máshonnan jött, idegen, más etnikumú ember leginkább beházasodással, a *székely fiú-leány szokásjog* révén válhatott a lófők, a gyalogrend vagy a libertinusok rétegének, csoportjának a tagjává. A székelyföldi ősjobbágyok esetében ugyanazt mondhatjuk, amit az 1622. évi besztercei országgyűlésen megfogalmaztak: ősjobbágyok „*azok legyenek, az kik Mihály vajda bejövetele előtt ősjobbágyoknak tartattanak*”. EOE. 1612-1629. VIII. Bp., 1882. 106. Hasonló véleménnyel van Demény Lajos (SzOkl. IV.: Új sorozat. Kv., 1998. 16., valamint úgy érzedelem, Jakó Zsigmond is (Székely felkelés. 1595-1596. B., 1979. 32-33.) Az az állítás, hogy ősjobbágyok azok, akik Mihály vajda bejövetele előtt jobbágyok voltak, nemigen fogadható el. Ugyanis a szabad székelyek, a libertinusok is korábban, 1599 előtt mind

jobbágyok voltak.

- SzOkl. IV. Új sorozat. Kv., 1998. 7., 488-546; 488-489; 517-519.

A zsellérek a parasztság legszegényebb rétegét alkották. Gyakran nem rendelkeztek művelhető földdel, sőt sokan még saját házzal sem. Csíkszékben a XVIII-XIX. században külön falvakat alakítottak a taxát adó, telepes, ún. praedalista zsellérek. E települések alapítói földesurak, vagy székely községek tulajdonát képező lakatlan területeken húzódtak meg. Ilyenek voltak a gyimesi csángó falvak, valamint a gyergyói havasi zsellérfaluk. E falvak lakossága az 1848-as jobbágyfelszabadítás előnyeiből nem részesült. A zsellérek, kivéve a parcellával rendelkezőket, általában szabad költözködési joggal rendelkeztek. (Egyed Ákos: *Falu, város, civilizáció*. B., 1981. 36-37. Lásd még: *Magyar történelmi fogalomtár*. Bp., 1989.)

5. SzOkl. IV. Új sorozat. Kv., 1998. Kászonszék. 488-493., Alcsíkszék. 494-514., Felcsíkszék. 515-536.
6. - Takács Éva: i. m. 176.
  - CsÁLT. Gyergyószék iratai. 26/5/1608/26, 26/5/1609/51, 26/5/1613/94. (Protocollumok).
  - SzOkl. Új sorozat. Kv. 1998. 536-546.
7. - Imreh István-Pataki József: i. m. 146-190., 186-188.
  - KÁLT. F. 16/56. sz. Székely láda. Urbarium Gab. Bethlen MDCXIV. 407-487.
  - SzOkl. IV. Új sorozat. Kv., 1998. 488-546.
8. Magyari András: *Gyergyóalfalu a történelem sodrában*. Csíkszereda, 1997. 36-39., 53-54.
9. Imreh István-Pataki József: *Kászonszéki krónika*. Bp.-B., 1992. 83.
10. CsÁLT. 26 v/1686.VIII. 1./96. 26/8/1775-1777/36. (Prot.)
11. CsÁLT. 26/8/1775-1777/36., 168-169., 228. (Prot.)
12. *Moldvai csángó-magyar okmánytár*. II. Bp., 1989. (MCSMOt) 690-691., 700-701., 704-705., 707-716., 724-725., 759-760., 790.
13. - Vasile Mihordea: *Relații agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova*. B., 1968. 114-115., 129-139., 162., 170-171.
  - *Istoria României*. III. B., 1964. 216-218., 393-394., 436., 438., 450-451., 461-462., 470-473., 476-481.
14. - Magyar Országos Levéltár (MOL). Erdélyi Kormányhatósági Levéltárak (EKHLt.) F. 50/1750. Csíkszék. Az országos adóösszeírás. Mikrofilmszám: 26498-26499.
  - CsÁLT. Csíkszék iratai. 27/LXIX/4212/1802.
15. - Theodor Chindea: *Sate românești în secuime*. In: Gazeta Ciucului. Gyergyószentmiklós. 1934. 109-111. sz.
  - Szabó T. Attila: *Erdélyi népi mesterségek és tisztségviselők a XVI-XIX. században*. In: Erdélyi Múzeum. 1947. 1-4 füzet. 163.
  - Veszely Károly: *Erdélyi egyháztörténelmi adatok*. Kv., 1860. 135.
  - Lásd még a már idézett SzOkl. IV. Új sorozat. (Kv., 1998) című, a

- Demény Lajos gondozásában megjelent kötetben közzétett összeírásokat.
 - MOL. EKHLt. F. 50/1750. Az országos adóösszeírás. Mf.: 26498-26499.
16. - P. György József: *A ferencrendiek élete Erdélyben*. Kv., 1930. 489-491., 519-525.
 - Tóth István György: *Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania*. Róma-Bp., 1994. 278., 314-315.
17. - Az alábbiakban idézek a gyergyószéki forrásokból néhány fontos XVII. századi adatot: 1615: „... benes Antalne része marhat, seot az melliet birz Vas labuban, aztis, azt mondom, ha törvény, hogy vizza tartozol bocziatani...” CsÁLt. 26/5/1615/47.; 1656: „... Uas falun tul a Maroson altal, Fenek nevü helynek erdejbeöl”. CsÁLt. 26/6/1656/127.; 1659: „... Király biro Vr(amna)k lón kezes Sztojka Vasfalui, az Vr eö Kgme Jobbagya Dobra Janos new olah(ja)ert.”; 1666: „Füstös Jánossal valo pere Vaslabuban Lako Hajdu Miklosnak”. CsÁLt. Alcsíkszék iratai. 29/31/1666/111. A Vasláb falunév magyar eredetű. A XVII-XVIII. században legtöbbször Vaslábú alakban fordul elő. Alakjából itélve leginkább személynévi eredet jöhet számításba. A Th. Chindea által említett moldvai, Neamt megyei Oşlobot lehetséges, hogy éppen vaslábi eredetű románok alapították. Feltevésemet nem sikerült moldvai forrásokból ellenőriznem.
 - Lásd még *Az első magyarországi népszámlálás* című kötetet (Bp. 1960. 362-366.) Fénymásolatáért az OSzK könyvtárosának, György Bélának tartozom köszönettel
18. - MOL. EKHLt. F. 51/1785-1786. Urbárium. Mikrofilmszám: 25009. (Haszonnal lehet forgatni a Bunea, a Ciobanu, a Feneşan valamint a Ranca munkáit.)
19. - Augustin Bunea: *Statistica românilor din Transilvania în anul 1750*. Sibiu, 1901., 11-12.
 - Virgil Ciobanu: *Statistica românilor ardeleni din 1760-1762*. In: Anuarul Institutului de Istorie Națională. 1924-1925. Kv., 1926. 681-682.
 - Costin Feneşan: *Izvoare de demografie istorică*. B., 1986. 209-234., 232.
 - Ioan Ranca: i. m. 244.
 - Sándor Imre: *A Csíkszentkirályi Sándor család levéltára*. Kv., 1914. 250-252.
 - MOL EKHLt. F. 50/1750. Mf.: 26498-26499
 - MOL EKHLt. F. 51/1785-1786. Urbárium. Mf.: 25009.
20. - CsÁLt. 26/1768-1778/20.
21. - Costin Feneşan: i. m. 209-234.
 - CsÁLt. 26/1768-1778/20
 - CsÁLt. 26/9/1790-1791/5., 19., 27-28. (Prot.) (Maroslokán Commoralo Czárán Stephan)
 - MOL EKHLt. F. 51/1785/1786. Mf.: 25009
22. - MOL. EKHLt. F. 52/1820. Mf.: 25723. A Cziráky-féle urbárium.
23. - Pesty Frigyes: *Magyarország helynévtára*. Az Országos Széchenyi Könyv-

- tár Kézirattára. Bp., Csíkszék. Fólió 245.
 - CsÁLt. 26/1750-1754/35. (Latin nyelvű jegyzőkönyv). 26/V/1764/64
24. CsÁLt. 26/V/1760-1780/100
25. CsÁLt. 26/4/1774-1784/44., 99 (Prot.), 27/XLIII/1787/12.
26. MOL EKHLt. F. 51/1785-1786. Urbárium.
27. CsÁLt. 26/4/1770-1771/20., 23. (Prot.)
28. CsÁLt. 26/4/1772-1775/20-23., 37., 50. (Prot.)
29. CsÁLt. 26/10/1816/16., 31., 39. (Prot.)
30. - Benkő Károly: i. m. II. 161-163.
 - Endes Miklós: Csík, Gyergyó, Kászonszékek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig. Bp., 1938. 237-238. („Revindicált havasok”).
 - Pesty Frigyes: i. m.
 - CsÁLt. 26/4/1766-1767/10 (Prot.) Az erdélyi gubernium decretuma szerint az irtásokról 6 évig ne adózzanak! A Gyergyói-havasokban a későbbi havasi települések területe az 1700-as évek elején a XVIII. század második feléhez képest jórészt még lakatlan volt. Egy 1714. évbeli peren, amely hivatott volt megállapítani a Csíki- és a Gyergyói-havasok közötti pontos határvonalat, a 20 kihallgatott tanú közül nyolcan vaslábi román jobbágyok, öten remetei székelyek, 1-1- alfalui, illetve szárhegyi székely, ketten szárhegyi magyar jobbágyok, 3 román jobbágy a Gyergyóalfalu, illetve Gyergyóújfalu az illetőségi helye. Egyetlen olyan tanú kihallgatására sem került sor, aki akkor a Gyergyói-havasok állandó lakója lett volna. CsÁLt. 26/10/1714.
31. - Pesty Frigyes: i. m. Csíkszék. Fólió. 245.
 - Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtára: BIXa 715/1(1769-1773). Az ún. Jeney-féle térkép. Fotómásolatáért Benkő Elek régésznek mondok köszönetet. Eredetije a bécsi Kriegsarchivumban van.
32. - CsÁLt. 26/V/1765/65/6-7.
33. - CsÁLt. 26/1760-1780/100/41-57.
 - CsÁLt. 27/35/1779/121.
34. - CsÁLt. 27/XLV1789/28
35. - CsÁLt. 26/100/1760-1780/41., 58-70.
36. - Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. II. B., 1978. 141. A román család- és keresztneveket mindenhol a régi, források szerinti alakjukban hagytam, nem írtam át.
37. - CsÁLt. 26/65/1765/6-7.
38. - Pesty Frigyes: i. m.
 - A Jeney-féle térkép.
 - CsÁLt. 26/8/1776/202. (Prot.), 26/4/1782/89.
39. - Rokaly József: *Bélbor*. In: Hargita Népe. 1990. III. 10.
 - CsÁLt. 26/8/1776/155. (Prot.) (Utalás első lakóira!)
 - CsÁLt. 26/V/109/1778. (Négy bélbori telepes).
 - MOL EKHLt. F. 51/1785-1786. Urbárium.

40. – Pesty Frigyes: i. m.
– CsÁLt. 26/4/1791/121. (Prot.) (Bilboran Grigore)
41. CsÁLt. 26/V/35/1750-1754, 26/100/1760-1780/41-57. (Holló és Tölgyes hoivatartozásának tisztázása.)
42. CsÁLt. 26/4/1970-1791/119-120. (Prot.)
43. CsÁLt. 27/LIII/1794. VII. 4./41. (A harmincados levele)
44. CsÁLt. 27/LVII/1796. IX. 6./22. (Bíró Gábor a tölgyesi helyzetről)
45. CsÁLt. 27/L VIII/1797. VI. 18., 30., X. 14./30.
46. CsÁLt. 27/L X/1798. IV. 3/26., 27/L XII/1799. X. 18./49.
47. CsÁLt. 26/4/1796/132. (Prot.) (Bábi Kreccsun)
48. CsÁLt. 27/L XXX/1804 (Gáborfi P. jelentése, régebbi jelzet) A kormányzó tanács 1804. X. 31-én kelt rendelete alapján a piricskei (gyergyói) contumáciát (vesztegzárintézményt) és a gyergyószentmiklósi harmincadosot (vámhivatal) Tölgyesbe költöztetik. A nagy árvizek miatt a főkirálybíróból, a gyergyószéki alkirálybíróból, a gyergyószéki jegyzőből, a gyergyói harmincadosból, valamint az első székely határőrezred parancsnokából alakult bizottság csak kerülővel jutott el Tölgyesbe, ahol 1805. július 22-én jelölték ki a Beszterce vize mellett, a „Putna torkán” a vámhivatal és a vesztegzár helyét. (Sorrendben: Sándor Mihály, Gáborfi Pál, Mikó János, Seidel harmincados és Péchy ezredes)
49. CsÁLt. 27/L XXXV/5026/1805 (Régi jelzet)
50. CsÁLt. 26/1831-1832/563. (Baló királybíró jelentése)
51. – Benkő Károly: *Csik, Gyergyó és Kászon. Leírások*. Kv., 1853. 143. 161-163.
– Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. II. Pest, 1869. 131–132.
– Pesty Frigyes: i.m.
– Szentiváni Mihály: *Gyaloglat Erdélyben*. Bp., 1986. 105., 141.
– Vitos Mózes: *Csikmegyei füzetek*. Csíkszereda, 1894. 410-411.
– Gyergyókilyénfalva és Tekerőpatak közösségek a gyergyószentmiklósi gyalogkatonának Habás Ferencnek és két fiának évi 30 forintért Tölgyesben átadnak 2 foglalást, irtványhelyet. A gyergyókilyénfalvi, a gyergyószentmiklósi, valamint a tekerőpataki közösség tekintve a Beszterce vize mellett lakó Dezső Jánosnak „a sok munkáját... orotását”, évi bérfizetés ellenében az irtványt használatra átengedi. (1825) CsÁLt. 26/1825/730.
52. – Antal Imre: *Gyimesi krónika*. Bp.-B., 1992. 17-18.
– Benedek Fidel: *Tatárbetörés Csíkba 1661-ben*. Kv., 1945. 65-85.
– Endes Miklós: i. m. 120-124., 162-166.
– Szócs János: „*Csik elrablása*” In: Hargita Népe. 1991. XI. 9.
– Szócs János: *XVII. századi csikszéki pogánydúlások*. In: Acta –1995. Sepsiszentgyörgy, 1996. 147-151.
53. – Acsády Ignác: *Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában 1720-21*. Bp., 1896. 217.
– Endes Miklós: i. m. 179-180.

- Nagyszebeni Állami Levéltár (NÁLt.). Urbáriumok és konskripciók (Urbarii și conscriptii) 1721/23., 24., 54.
- 54. CsÁLt. 27/21/1689/VII. 16. (Prot.)
- 55. - Sándor Imre: *A Csíkszentmihályi Sándor család levéltára*. Kv., 1914. 232-235., 265-269.
  - CsÁLt. 27/34/1778/187-188. (Prot.) (Timár János)
- 56. CsÁLt. Felcsíkszék iratai. 28/2/1733/63. (Prot.)
- 57. - Csíkszentmiklósi parókia levéltára. 1716/127. (Gyimes)
  - NÁLt. Urbáriumok és konskripciók (Urbarii și conscriptii) 1721/23., 24., 52.
- 58. - Augustin Bunea: i. m. 11-12.
  - Virgil Ciobanu: i. m. 681-682.
  - CsÁLt. 28/4/1762/154. (Prot.) 27/34/1778/90-92., 142-143., 187-188., 27/XLIII/1787/12., 27/LXI/1799/81.
  - Csíkszentmiklósi parókia lt. 1766/160.
  - MOL. EKHLt. F. 51/1785-1786. Urbárium
- 59. - Augustin Bunea: i. m. 11-12.
  - Virgil Ciobanu: i. m. 681-682.
  - CsÁLt. 28/13/1754/25-27., 28/3/1757/45-46., 60.
  - NÁLt. 1721/23., 24.
- 60. - Pesty Frigyes: i. m. „Kis-lóvész, Nagy-lóvész. Itt midőn a nagy erdő a nagy szelek által lerontatván nagy vész (széltörés) lett belőle, azután Szt. Mihályfalva löcsordát legeltetett (ott)”. A Pesty Frigyesnek a helynév keletkezéséről írt válasz teljes mértékben kielégítő magyarázat.
  - CsÁLt. 27/27/1767/130.
- 61. CsÁLt. 27/LXXXIV/4971/1805 (Lakói a faluról)

Az 1694. február 13-15-i betöréskor a tatárok Csíkszentmihály községnek több mint 1000 lakóját szépvízi Kovács Pál plébánossal együtt rabságra vetették és elhajtották. A korábbi népességből egyharmada sem került haza. A jobbágyok közül annál is kevesebben. A szentmihályi lóvész románság tehát utólagos, 1694 utáni telepítés.
- 62. - CsÁLt. 27/29/1770/12 (Prot.)
  - Biró Albert komisszárius 1770-ben a pestis idején Szentmihályon 329 személyt említ. Nem lehet pontos ez a szám. Ismerve azt, hogy 1773-ban Csíkszentmihály községben 67 gyalogkatona- és 9 huszárskatona családot valamint 19 jobbágycsaládot számláltak össze. Innen még hiányoznak a nemesek és a szolgák. Ígyhát a családlétszám elérte, vagy meghaladta a 100-at. Ebből az adatból kiindulva 500 körülire becsüljük a község lélekszámát 1770-1773-ban. CsÁLt. 27/XXIX/1773/7.
- 63. - Benkó Károly: i. m. 46., 47., 74. (Kóstelek)
  - Takács György: *„Menyországba csendítének...” Hárompataki csángó imák*. (Gyepece, Kóstelek, Csügés) In: Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve. 6. Kv., 1998. 220-258.

- Takács Györgytől eltérően én a csíkszentmiklósi és csíkszépvízi Kós családnévből vezettem le a Kóstelek helynevet. Takács, úgy lehet a kos (berbécs) háziállat nevéből származtatja Kósteleket. A csíkiak, a gyimesiek Kósteleknek ejtik.
- CsÁLt. 27/29/1771/164. (Prot.)
  - 27/40/1785/47.
64. - Barabási László: *Balánbánya története*. Csíkszereda, 1996. 16-21.
- Pesty Frigyes: i. m.
  - CsÁLt. 27/LXVIII/4129/1802 (Bányásznévsor)
65. CsÁLt. 27/LXXIV/1803/24 (Zöld J. és társai jelentése)
66. CsÁLt. 27/18/1665/4., 29/33/1671/13., 29/28/1673/99., 122., 29/28/1675/230.
67. Csíki Székely Múzeum (CsSzM.) Régikönyv-gyűjtemény. 10. sz. alcsíkszéki protocollum 89.
68. CsSzM. Régikönyv-gyűjtemény. 10. sz./104.
69. CsSzM. 10./1682/118
70. - CsSzM. 10/1685/89., 94.
- CsSzM. 10/1686/61
71. CsÁLt. 27/21/1691. I. 2. (Tatrosiné Margit asszony magyar etnikumú lehet!)
72. - Benedek Fidel: i. m. 65-85.
- Bethlen János: *Erdély története. 1629-1673*. Bp., 1993. 27-37., 100., 105-106.
  - Evlia Cselebi: *Magyarországi utazásai*. Bp., 1904. 123-130., 133-134.
73. - Veszely Károly: *Erdélyi egyháztörténelmi adatok*. I. Kv., 1860. 275.
- EOE. XX. (1688-1691) Bp., 1897. 261.: „Az magyar papok bériről” (Radnót, 1689. júl. 15.)
74. MCSMOt. II. Bp., 1989. 679-695., 704-723., 749-763.
75. CsÁLt. 29/2/1708/124-126.
76. CsÁLt. 29/2/1710/228.
77. CsSzM. Régikönyv-gyűjtemény. Album. Michaelis Lukács. 58., 82., 86-87.
78. -CsÁLt. Anyakönyvek (Csíkszentgyörgy) 47/111/1696-1717) 179-188. A csíkszentgyörgyi anyakönyv fenti 179-188. lapjain található az egyház-község lakosságának 1696. és 1717 évi összeírása. Az 1696-os összeírást Mártonfi István plébános készítette, míg az 1717. évi egyházközségi népszámlálást Antalfi János csíkszentgyörgyi plébános végezte el.
- SzOkl. IV. Új sorozat. Kv., 1998. 494-498.
79. CsÁLt. 27/21/1691. június 7./47/111/1696-1717/179-188.
80. - Augustin Bunea: i. m. 11-12.
- Virgil Ciobanu: i. m. 681-682.
  - Az alcsíki adófizetők 1752. évi listája a tulajdonomban
  - CsÁLt. 47/336. Lázárfalvi görög katolikus parókia anyakönyve. 1837-1892.

- CsÁLt. 27/38/1782/96-97.
- KÁLt. F. 16/56. Urbárium Gab. Bethlen
- SzOkl. IV. Új sorozat Kv., 1998. 514.
- 81. - Imreh István-Pataki József: *Kászonszéki krónika*. Bp.-B., 1992. 80., 82-83., 93., 199.
  - CsSzm: Régikönyv-gyűjtemény. Kászoni protocollum 1673-1700. Ltsz. 6328-56., 286., 312., 390-391., 398., 410. (Lásd még 420., 448., 468., 532., 536-538., 589., 636.) (Arpent, Ráduly, Oláh S. stb.)
- 82. CsSzM. Kászoni prot. Ltsz. 6328 420-427. (Tudose, Fazakas)
- 83. CsSzM. Kászoni prot. Ltsz. 6328. 467-468., 532-536. (Szalavész stb., Molduvai István, Bojér M.)
- 84. - Imreh I.-Pataki J.: i. m. 80., 82-83., 93., 199.
  - CsSzM. Kászoni prot. Ltsz. 6328., 589.
- 85. - Augustin Bunea: i. m. 11-12.
  - Virgil Ciobanu: i. m. 681-682.
  - Imreh István-Pataki József: i. m. 80., 82-83., 93., 199.
  - CsÁLt. 27/19/1666., 27/28/1769/258. (Prot.)
  - CsSzM. Kászoni prot. Ltsz. 6328 56., 87., 459.
  - Lásd még a Jeney-féle térképet is (1769-1773)
- 86. - Imreh István-Pataki József: i. m. 82.
  - CsÁLt. 29/2/1701-1714 (Prot.) (Balácsi József levele).
- 87. CsÁLt. 27/L II/1799/60., 27/LXI/1799. II. 11./61. Az erdélyi guberniumtól: „Kászonszékben sok olyatén lakosok találatnának, akik előbbeni uruktól elszökvén az oda való földesuraknál lappanganának.” Nem lehetett teljességgel alaptalan híresztelés.
- 88. - Augustin Bunea: i. m. 11-12.
  - Virgil Ciobanu: i. m. 681-682.
  - Costin Feneşan: i. m. 232
  - MOL. EKHLt. F. 50. Csíkszék. Az (első) országos adóösszeírás. 1750.
- 89. - Vágó Béla: *A székely társadalom a madéfalvi veszedelem korában*. B., 1957. 63.
  - commoralo - tartózkodó; - pro tempore - időlegesen.
- 90. - Endes Miklós. i. m. 174-179, 200., 28., 212-213., 219-220.
  - Imreh István: *Látom az életem nemigen gyönyörű*. B., 1994. 182., 212-214., 249.
  - Dumitru Martinaş: *Originea ceangailor din Moldova*. B., 1985. 30-32.
  - Sántha Alajos: *A bukovinai magyarok története*. Kv., 1942. 9-18., 27.
  - Szádeczky Lajos: *A székely határőrség szervezése 1762-64-ben*. Bp., 1908. 239-245., 626-627.
  - 1718. IX. 11.: Az erdélyi gubernium tapasztalja „a községnek mostani nagy bódulását és fészkeiből való kimozdulását. Számosan öszvegyülvén szerte-szelyel kik Havasalföldére Molduvába, Tömösi Bánátusra, Partiumba, nevezetesen pedig Bihar vármegyébe...” Az erdélyi kormányzék

parancsolata: az elvándorlást meg kell akadályozni! A nagy megbolydulásnak az oka az 1717-1718. évi szárazság és éhínség. CsÁLt. 27/II./1718. IX. 11./36.

- 1717-1718-ban szárazság, 1718-ban éhínség volt, 1719-ben pedig dögihal dúlt Csíkban. 11-12.000 körüli az elhunytak száma, a túlélőke 14.000 körül volt. Nem számíthatták ide az ideiglenesen számosan távollévőket. Czíkó Ferenc adata: pestisben 1719-ben 12.630 ember hunyt el.

- CsÁLt. 29/3/1719/223 (prot.) Lásd még Benkő K.: 83-86., Endes M.: 179.

- 1763-1764-ben a határőrkatonaóság szervezése idején a madéfalvi vérengzés után (1764. I. 7.) Csíkból több ezer, zömmel székely hagyta el szülőföldjét és menekült Moldvába. (Lásd még Endes Miklós, főleg pedig Imreh István, Sántha Alajos és Szádeczky Lajos munkáit).

- 1764. év első hónapjaiban Szépvízáról a következő szökevények nevét jelezték: 1. Michael Köne; 2. Mich. Imre; 3. Petrus Becze; 4. St. Páll; 5. Lucas Szakács; 6. Ioannes Becze; 7. Thomas Bara; 8. Josephus Becze; 9. Mich. Boros; 10. Petrus Boros szabad székelyek; 11. Theo. Jutes; 12. Mich. Bilibók; 13. Ioannes Molduván; 14. Emericus Bilibók, ezek négyen zsellérek. Borzsovából: 1. Mich. Farkas; 2. Georgius Farkas. Csíkszentmiklósról: 1. Joannes Tamás; 2. Joannes Balog; 3. Franciscus Szabó; 4. Petrus Szabó; 5. Simon Szabó. Madéfalváról: 1. Josephus Zöld; 2. Joannes Tamás; 3. Antonius Tamás. A három faluból származó menekültek mind szabad székelyek. Kis töredéke a többezer menekültnek, bujdosónak.

- CsÁLt. 27/XVIII/1764/61. Szórcsei Imre írja 1805-ben a széki hatóság-nak: „folyó hó 4-én 40 gazdák minden marhájukkal Borszéken túl ... Czibles-havason keresztül Molduvába költöztek.” CsÁLt./LXXXIV/4990/1805. VI. 7.

91. - Ștefan Ștefănescu: *Demografia, dimensiune a istoriei*. Timișoara, 1974. 24-28.

- CsÁLt. 27/XLIII/1787/12. A Zöld János és társai által összeállított latin nyelvű jelentést *Veres Imre plébános úr fordította magyar nyelvre. Szívessé- géért ez úton is, újból köszönetet mondok.*

- *Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787)*. Bp., 1960. 362-366. A csíki katonacsaládok nem szerepelnek az összeírásban. A csíkszéki törvénykezés 1781-es jegyzőkönyvébe annak idején beiktatták a mintegy 70 kászoni román adófizető család panaszlevelének a rövid kivonatát. Valószínű az eredetiben nem szerepeltek a nincstelen zsellér- és szolgálcsaládok. CsÁLt. 27/37/1781/110. (Prot.)

A Csíkszeredai Állami levéltárban 1996. november 28-án tartott szimpóziumon *Új települések Csíkszékben* címmel felolvastam a fenti dolgozatom rövid román nyelvű változatát. Marc Aurel levéltárigazgató, nyugodjék békében, ezt a megjegyzést fűzte hozzá: „Így mutatják az írások,

de a valóság egészen más („Aşa arată documentele, dar realitatea este cu totul alta”).

92. - Magyari A.: i. m. 54.
- MOL. EKHLt. F. 51/1785-1786. Urbárium.
93. Benkő Károly: i. m. 46-47. Az 1850. évi népszámlálás csíkszéki adatait Benkő Károly a már többször is jelzett monográfiájában tette közzé. Az egyszerű számítások is azt mutatják, hogy a kutatott időszakban Csíkszékben masszív betelepülés jelenségével állunk szemben.